HET LAND VAN AALST

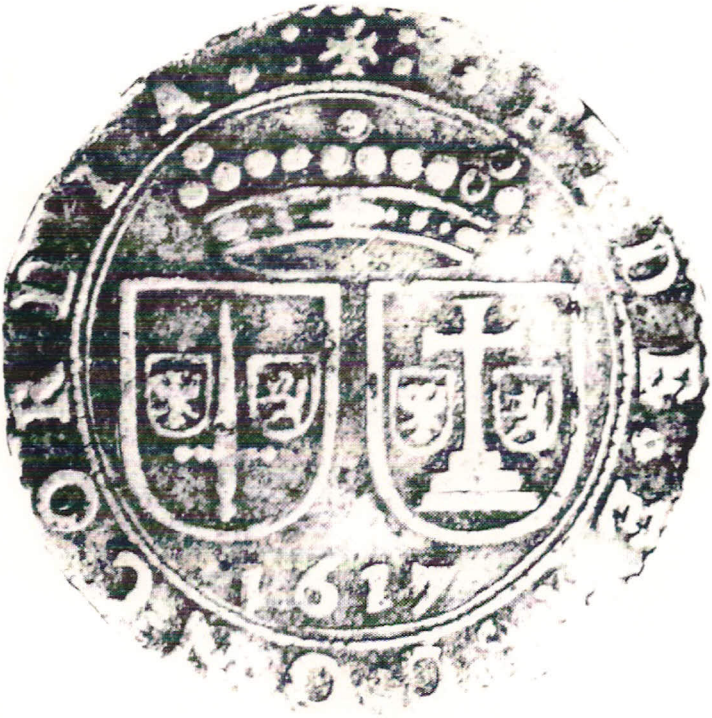

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 15 - Steunende leden: € 22 - Beschermende leden: € 33
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst,
Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: Wilfried.Vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

GEWEZEN WEZEN. WEESKINDEREN IN HET LAATMIDDELEEUWSE AALST DEEL II. DE VOOGDIJ

Ellen HERWEGE

Inleiding

De voogdij is een meer zakelijke instelling die (net als de houdenisse[1]) tot doel heeft de persoon en het bezit van het weeskind te vrijwaren. Het bezit staat centraal in de voogdij. De voogdij werd in het middeleeuwse Aalst geregeld door een vrij eenvoudig systeem van voogden. Vanaf het overlijden van één of beide ouders, werden voogden over het weeskind aangesteld. De voogden waren verantwoordelijk voor het beheer van de wezen en hun goed. De functie van voogd was onbezoldigd – dit was niet in alle steden het geval[2] – en persoonlijk, de functie werd niet overgedragen op erfgenamen.[3]

Van Houtte maakte in zijn werk, op basis van de Vlaamse costuimen, een onderscheid tussen de wettelijke, de testamentaire en de opgedragen voogdij. De wettelijke voogdij droeg de voogdij van het weeskind op aan zijn/haar langstlevende vader of moeder. De voogden aangewezen via een testament, hadden voorrang op mogelijke andere voogden, zij waren via testament aangeduid door de vader en eventueel door de moeder. De opgedragen of datieve voogdij, werd uitgeoefend door voogden die ofwel door vrienden en magen ofwel door de schepenen waren voorgedragen en goedgekeurd.[4] De Aalsterse costuimen hanteren eveneens het onderscheid tussen deze vormen van voogdij. Ook Ph. Godding houdt in 'Le droit privé' dit onderscheid aan.[5] Het betreft echter een vrij theoretische onderverdeling; uit de bronnen blijkt dat

1 Het eerste deel van deze studie over 'De houdenisse' verscheen in *Het Land van Aalst*, 59, 2007 nr. 1, p. 3- 46.
2 Brugse voogden werden vergoed via 'buitengewone onkosten' en in Antwerpen, Herentals en Leuven werd de beloning van de voogden aan het oordeel van de magistraat overgelaten.
3 VAN HOUTTE J., De voogdij over de minderjarigen in het oud-Belgisch recht, Gent : Claeys-Verheughe, 1930, p. 18.
4 VAN HOUTTE J., De voogdij over de minderjarigen, p. 20- 28.
5 GODDING Ph., Le droit privé, p. 127-130.

er geen onderscheid gemaakt werd tussen deze vormen van voogdij. Bovendien zijn we niet op de hoogte van de manier waarop de voogden benoemd werden. We gaan er dan ook niet verder op in.

Ook voor de voogdij gaat men uit van een samenspel tussen normatieve bronnen en akten uit de rechtspraktijk. Opnieuw leidt dit tot een nuancering van de normatieve regels en de bestaande opvattingen.

1. Wie werd te voogdij gesteld

Welke kinderen werden nu te voogdij gesteld? Dat waren in de eerste plaats minderjarige kinderen, verstorven van vader en/of moeder. De term 'minderjarig' is een relatief begrip, want wat een precieze leeftijd voor meerderjarigheid was, weet men niet; er staan immers geen leeftijden in de bronnen vermeld. We gaan echter uit van een meer practische meerderjarigheid, nl. het moment waarop de wees in zijn eigen broodwinning kan voorzien. Dat de leeftijd geen rol speelde, blijkt uit het feit dat geen enkel weeskind in de bronnen ontvoogd werd omwille van zijn 'hoge' leeftijd; pas wanneer ze in hun eigen onderhoud konden voorzien, kon sprake zijn van ontvoogding.

Zoals gezegd voor de houdenisse, werden eveneens niet alleen kinderen te voogdij gesteld, maar ook personen die niet in staat waren hun bezit zelf te besturen, zijnde verspillers, geesteszieken, ... Zo werden mensen '*cranc van sinne*' (en hun kinderen) te voogdij gesteld, men ontmoet er enkele in de bronnen. Men zal ze hier buiten beschouwing laten. De personen zelf, zoals Katheline Voghels, '*cranc van zinne*' komen niet aan bod. Opmerkelijk is dat ook haar kinderen als het ware een statuut van weeskinderen aannemen. Het is niet te achterhalen of dit gebeurde omdat deze eveneens '*cranc van sinne*' waren of omdat ze, hoewel gezond, de status van hun moeder/of wees aannamen; alleszins werden ze onder voogdij gesteld. Deze 'wezen' onder curatele worden in de costuimen '*overjaerighe*' of '*ghebelde*' wezen genoemd.[6]

In het schepenboek wordt ook bij een drankprobleem het goed (in voogdij) overgegeven aan een verwant. Adaem Gherstkin erfde van de dood van zijn moeder en '*omme dat goed bleven naer haer de voorseide Adaem niet wel alleene en soude connen bestieren mids dat hij dicwijle bi drancke es*', werd beslist dat zijn broer Lauwer bij hem zou inwonen om het goed dat hen toekwam na hun moeders dood te besturen, de termijn van 6 jaren en niet langer.[7]

6 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubrica XVIII, p. 108.
7 SAA, Oud Archief, nr. 1134, f° 35 (deel 2): anno 1425.

Beperkingen

Op het onder voogdij plaatsen van minderjarige kinderen, golden twee beperkingen. Ten eerste moest het steeds gaan om poorterskinderen, kinderen van niet poorters kwamen niet in aanmerking voor voogdij. Niet-poorterskinderen leverden de stad niets op. Weeskinderen konden echter wel poorters worden wanneer ze poortersgeld betaalden of een jaar en een dag in de stad verbleven. Zo betekenden de nieuwe poorters op korte termijn door het poortersgeld en op langere termijn door hun economische kracht een aanwinst voor de stad. Een tweede beperking hing af van de omvang van het wezengoed. Weeskinderen zonder enig goed of met slechts weinig goed, werden niet te voogdij gesteld. Deze bemerking is op het eerste gezicht vrij merkwaardig; nergens in de normatieve bronnen wordt een dergelijke beperking vermeld, enkel in de bronnen uit de praktijk. Maar nader bekeken is dit niet zo vreemd; de voogdij was immers een instelling die het vrijwaren van het bezit voor ogen had. Wanneer er geen bezit was, hoefde en kon deze taak niet vervuld worden. Wanneer het slechts om zeer weinig bezit ging, vond men het vaak niet de moeite om het schamele goed onder voogdij te plaatsen.

Wat men wel achterwege laat in zo'n geval is de vrijwaring van de persoon van het weeskind. Opnieuw komt hier de persoon en niet het bezit op de eerste plaats. Zo wordt het bovendien expliciet in de bronnen vermeld; '*de weezen van Berthel Vander Helst hebben scepenen goede info vanden naesten vanden voorseide weezen dat achter heleden gheen goed en bleef meer dan een stede behuust ende die es half den weeze ende omme datter gheen goed anders bleven es so en zijn se niet te vooghde ghedaen*'.[8]

Alleszins werd dan vermoedelijk de houdenisse (en voogdij) van het weeskind onderling in familiekring geregeld zonder bescherming van de schepenen. Voor middeleeuws Gent besloot M. Danneel dat het relatief gering aantal verleden staten van goed kon wijzen op een onderrapportering, als een verregaande en diep ingewortelde nalatigheid.[9] Ook voor de Moderne Tijden in Oudenaarde constateerde R. Castelain dat armen niet in de wezenrekeningen voorkwamen.[10]

8 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 4: anno 1423.
9 DANNEEL M., Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen: een juridische en sociografische benadering vanuit het Brugse voorbeeld, Gent, 1981, p. 148.
10 ASTELAIN R., Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500- 1800), Oudenaarde, 1979, p. 76.

2. Het aanstellen van voogden

Na het overlijden van de ouders, werden voor het beheer van het wezengoed en de persoon van het weeskind, voogden aangesteld. Ph. Godding stelt dat in gebieden waar men de houdenisse (en de feodale 'bail') kende, de voogdij van een (halve) wees pas opgenomen werd bij het overlijden van de langstlevende vader of moeder. In andere gebieden werd de voogdij reeds opgenomen wanneer een van beide ouders overleden was[11]. Dit bleek niet overeen te stemmen met de gegevens in het wezenboek. Al vanaf het overlijden van één of beide ouders werden door de plaatselijke overheid – de schepenbank – over het weeskind voogden aangesteld. Dit gebeurde meestal op vraag van de langstlevende ouder, indien niet voor handen op verzoek van naaste vrienden en magen. In de bronnen vindt men dit terug in het wezenboek, onder de steeds terugkerende vorm '(de personen X, Y) *zijn voogden bedeghen* ...'[12] Dit is dikwijls de eerste optekening van een weeskind waarover men in het wezenboek beschikt.

Wie werd voogd van een wees? Als voogden voor een weeskind kwamen de 'naesten' van het weeskind in aanmerking, dit zijn de dichtste verwanten. Voor een halve wees waren dit het dichtste familielid van de zijde van de overleden ouder en ook een familielid van de levende zijde. Bij een volle wees werden de twee dichtste verwanten van vaders- en moederszijde tot voogden aangesteld. In 1420 bepaalde de stadsordonnantie: '*Item ende alse eneghe weeze verstoorven es dat die weezen binnen XIIII nachten naer der doot van vader en moeder te vooghde ghedaen moeten weis en zullen ghestelt werden vooghde van svader en moeder zijde*'.[13] De functie van voogd werd enkel door de mannelijke 'naeste' verwanten uitgeoefend, vrouwen waren daartoe nl. juridisch niet handelingsbekwaam.

Wanneer er geen vrienden en magen waren, stelde de wet voogden aan voor de wees; '*Ende bi also datter ghene vriende en maghe en zijn de wet sal den weezen vooghden stellen*'[14], zo staat het in de stadsordonnantie van 1420. Deze regel impliceert ook dat de voogden steeds vrienden en magen waren.

Volgens de costuimen van Gent werd voor de voogdij van een halve wees, steeds de langstlevende ouder als voogd verkozen boven andere

11 GODDING Ph., Le droit privé, p. 127.
12 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 49, anno 1433.
13 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
14 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.

familieleden.[15] In Aalst was dat niet het geval. De langstlevende ouder kwam niet in aanmerking om als voogd aangesteld te worden, omdat het gevaar op belangenvermenging bestond. De langstlevende ouder was een ouder van 'gescheurde bedde' en kon niet meer van zijn kinderen erven, maar hij/zij kon er wel nog voor zorgen dat de verdeling van de erfenis in zijn voordeel was. In Gent werd dit probleem opgelost door het systeem van deelvoogden. Deelvoogden waren tijdelijke voogden, aangesteld voor de inventarisering van het bezit. Eens de inventarisering achter de rug, werden permanente voogden aangesteld. Het was als permanente voogd dat de langstlevende ouder in aanmerking kwam om voogd te worden; op die manier kon de langstlevende ouder zich niet te zeer laten gelden bij de verdeling, maar was hij/zij nadien wel betrokken als voogd. Slechts bij uitzondering vinden we Jan Boudin[16] tegelijk als langstlevende ouder en voogd van zijn weeskinderen aangesteld. De normatieve bronnen verboden de voogdij aan de langstlevende ouder niet expliciet, het is een praktijk die duidelijk blijkt uit het wezenboek. In Brugge werden toeziende voogden aangesteld. Zij moesten toezicht uitoefenen op het beheer en de handelingen van de houder. Hun functie was echter uitgebreider dan dat want de wezenboeken schreven ook aan hen beheersdaden toe. M. Danneel spreekt van een samenwerking tussen de houder en de voogd.[17]

Over het aantal voogden dat voor een weeskind aangesteld werd, krijgen we geen duidelijkheid. De normatieve bronnen laten uitschijnen dat twee voogden volstonden, zoals vermeld: één van moederszijde en één van vaderszijde. Maar deze regel bleek niet als dusdanig toegepast in de praktijk, vaak waren meerdere verwanten voor eenzelfde weeskind tot voogd aangesteld. We treffen steeds 2, 3 of 4 voogden aan; daarvan keren meestal slechts twee voogden telkens terug in de akten. Deze voerden waarschijnlijk het actieve beleid, terwijl de andere(n) eerder het beleid van de eerste twee voogden controleerden.

Bij hun aanstelling waren de voogden verplicht een eed af te leggen. De voogden moesten beloven te zullen waken over de persoon van het weeskind en nauwkeurig zijn goederen te beheren.[18] Deze belofte werd niet telkens schriftelijk opgetekend, ze gebeurde vermoedelijk slechts mondeling. De voogden van Arend Renden '*hebben gheloeft ende ghezworen al te doene dat goede ghetrouwe vooghde sculdich zijn van*

15 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 136.
16 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 154: anno 1424.
17 DANNEEL M., Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen, het Brugse voorbeeld, p. 57- 59.
18 GODDING Ph., Le droit privé, p. 133.

doene'.[19] De voogden van Agnees Corten omschreven hun plicht iets minder verhullend: '*haer goed te bestierne ende toe te ziene ten besten dat se zullen konnen en moghen*'.[20]

Om tot voogd aangesteld te worden, moest de 'naeste' een borg stellen voor het goed en de persoon van het weeskind. De voogd moest capabel zijn om een borg te stellen. Kon hij dit niet, dan werd een andere voogd gezocht die dit wel kon.

De aanstelling van een voogd was niet noodzakelijk permanent; de voogd kon nog steeds vervangen worden. Er zijn verscheidene situaties waarin een voogd diende vervangen te worden. We attesteren een drietal redenen in de akten; nieuwe voogden werden aangesteld bij het overlijden van een voogd, bij afwezigheid van de voogd - wanneer deze in het buitenland verbleef - en wanneer een dichtere verwant kon aangesteld worden, bvb een volwassen broer van de wees. Wanneer een dichtere verwant aangesteld werd, werd de vorige voogd niet ontslaan maar bleef die op post. Een voogd kon ook vervangen worden wanneer deze de wezengoederen slecht beheerde - bvb. kwistig - maar dat kwam in onze akten niet voor.

3. De taken van de voogden

Als behoeders van de wees en zijn goed, dienden de voogden de belangen van de wees te verdedigen. Ze moesten handelen naar wat het beste was voor het weeskind. De belangen van de voogd zelf mochten daarbij niet in tegenspraak zijn met de belangen van het weeskind. Het kon immers niet dat de voogd zijn belangen zou verdedigen ten nadele van deze van het weeskind. Nochtans, wanneer men voor de voogdij een beroep deed op vrienden en magen was deze verstrengeling van belangen onvermijdbaar. Dikwijls waren dezelfde eigendommen in handen van verscheidene leden van de vrienden en magen. Voor de pacht van een stuk grond hadden dan bv. zowel voogd als weeskind belang bij een gunstige pachtprijs. Ook het innen van de pacht kon dan eenvoudiger en voordeliger; de reis en onkosten moesten slechts eenmaal gemaakt worden en halveerde zo de kosten voor beiden.

Omgekeerd echter wanneer een verwant tegelijk voogd en huurder van een huis van het weeskind was, lagen de kaarten anders. De verwant moest dan als huurder huur betalen aan zichzelf in de hoedanigheid van voogd van de eigenaar. Deze voogd ijverde mogelijk voor een lage

19 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 8, anno 1420.
20 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 6, anno 1421.

huurprijs, ten koste van het wezenbezit.

De bemoeienis van een voogd kon veel verder gaan dan dat. De voogd kon aansporen tot de verkoop van (een deel van) het wezenbezit, en dit niet steeds in het voordeel van het weeskind. De voogd kon dit bv. doen omdat deze zelf liquiditeiten nodig had. Hiertegen waren door de schepenen restricties ingebracht om dergelijke misbruiken tegen te gaan. Zo hadden de voogden voor de verkoop van (een deel van) het wezengoed de toestemming van de schepenen nodig. De voogden van Hannekin De Meyer verkregen de toestemming om een deel van zijn wezengoed te verkopen: '*de scepenen hebben gheconsenteerd den vooghden om een stede met huus ende erve ter vercopen ten pourfite vande weeze, omme tghelt datter af commen sal te besteedene ten prouffite vande voorseide kinde mids dat Jan Van Cokelaer diere vooght af es ende Pieter De Meyer diere hoyr af weesen soude bevaen hebben bi haere eet dat smeeste prouffyt es ghedaen*'.[21] We komen er verder, bij de controle op de voogdij, op terug.

De allereerste taak van de voogden bestond eruit een staat van goed van het wezengoed op te tekenen. Deze werd ingediend bij de schepenen en een kort overzicht werd in het wezenboek genoteerd. Nadien beheerde de voogd het patrimonium van de wees, belegde hij de beschikbare geldmiddelen en maakte jaarlijks een rekening, ter verantwoording van de acties met het wezengoed.

1.1. Staat van goed opmaken

Zoals gezegd vormde de staat van goed de eerste taak van de voogd. Een staat van goed was een inventaris, geregistreerd voor de schepenbank, van het goed dat door een overledene werd nagelaten, met de bedoeling de vererving van het goed te regelen. Volledige staten van goed zijn voor Aalst pas bewaard vanaf de 16de eeuw. De staten van goed waarover we hier hier hebben, zijn deze, specifiek van de overleden ouder(s) van weeskinderen.

In Aalst waren het de voogden die gehouden waren om een inventaris, een staat van goed op te maken, in vele andere steden was de houder(igge) hiervoor verantwoordelijk. De stadsordonnantie van 1420 over wezen bepaalde: '*Item ende alse eneghe weeze verstoorven es dat die weezen bin XIIII nacht naer der doot van vader ende moeder te vooghde ghedaen moeten weis en zullen ghestelt werden vooghde van svader ende moeder zijde die als zij haren eed ghedaen zullen hebben*

21 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 132: anno 1421.

werden ghehouden der weezen goed over te bringhene int pappier van weezen bin den XL^ste^ daghe up de boete van III lb par(isis)'.[22] Aalst ontleende deze regel waarschijnlijk aan Gent, waar het de deelvoogd was die instond voor het opmaken van een staat van goed.[23]

De stadsordonnantie van 1426 bepaalde: '*Item ende dat danne de voochden ghehouden werden de grootte vander weezen goede te bringhene int papier van weezen binnen XL daghen up de boete van XXs*'.[24] Twee eeuwen later in de costuimen, lezen we echter dat het nu de houder(igge) is die de staat van goed, inventaris aan de oppervoogden overmaakt; '... *es den houder ofte houderigghe sculdich ... te maecken ende over te gheven voor de voorseyde wees-heeren ofte wetten, behoyrlycken staet van alle de goeden*'.[25]

Hoe zo'n staat van goed moest opgemaakt werden, staat opgetekend in het Boek met den Haire.[26] Zo'n staat van goed moest vrij gedetailleerd zijn. In de ordonnantie van 1448 werd een voorbeeld, '*een prohenne*', opgetekend van wat een staat van goed moest inhouden. In de staat van goed werd en de goederen opgetekend die de overleden ouder naliet. Volgens de 'costume' van Gent werden zowel de goederen van de overleden als die van de levende zijde opgetekend. De schepenen van Aalst namen deze Gentse bepaling over; er werd ook teruggegrepen naar '*tghuend dies men deraf useert te Ghend, tAudenaarde, te Curtrike ende in diverschen andren steden*'.[27]

Als eerste moesten de goederen van de levende zijde, 'vander houderigghe zijde commende', worden opgetekend, onderverdeeld in lenen, eigen goed, erven en erfelijke renten. Vervolgens moesten de goederen van de overleden zijde opgetekend worden, volgens dezelfde onderverdelingen. Nadien volgden de gemene goederen, gekocht en gekregen binnen het huwelijk, onderverdeeld in lenen, eigen goed, erven, erfelijke renten, lijfrenten, huizen, juwelen, huisraad en catelen. Dan werden nog de schulden aan het sterfhuis,[28] de giften volgens testament en laatste wil opgetekend en ten slotte de kosten van de

22 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
23 GILISSEN J., De houdenisse, p. 391.
24 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 5.
25 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubrica XVIII, 4, p. 100.
26 SAA, Oud Archief, nr. 4, f° 137- 142, anno 1448.
27 SAA, Oud Archief, nr. 4, f° 137, anno 1448.
28 Het sterfhuis werd geopend wanneer de erfgerechtigden niet op een vriendelijke manier tot een verdeling van het goed van de overledene konden komen. Eén van die erfgerechtigden moest dan bij de schepenen de opening van het sterfhuis aanvragen zodat op de 'deeldagen' het goed verdeeld kon worden. Het sterfhuis was daar, waar de erflater op het moment van zijn dood woonde: MEIJERS, E.M., Het Oost- Vlaamsche erfrecht, p. 150 en 159.

begrafenis en dergelijke.[29]

De staat van goed werd echter niet integraal in het wezenboek opgetekend. Slechts een verkorte versie werd opgetekend van het goed dat aan de weeskinderen toekwam. Vooraleer de (rekening van de) opgemaakte staat van goed in het wezenboek opgetekend werd, moest ze door de vrienden en magen goedgekeurd worden, om zo misbruiken te voorkomen. Wanneer bleek dat het erfdeel zo gering was, werd zelfs geen staat van goed opgetekend. Bij een gering erfdeel gingen de kosten van de registratie de draagkracht van het patrimonium te boven. In zo'n geval namen de voogden nog de moeite om een kwijtschelding van registratie te bekomen; men kan zich hierbij de vraag stellen hoeveel mensen helemaal geen beroep deden op de inmenging en de vrijwillige rechtspraak van de schepenen. Vermoedelijk kan men ook voor de meer gegoede weeskinderen diezelfde vraag stellen. Het duurt soms jaren vooraleer, met veel tegenzin of nadeel voor de voogd bv, uiteindelijk een staat van goed werd opgemaakt.

Voor het weeskind van Goossin Meyers was zelfs geen staat van goed opgemaakt bij het overlijden van zijn vader, zodat pas bij het hertrouwen van de moeder bleek dat niet geweten was wat het weeskind precies bezat; '*van erfachticheden hevet kint gheen bewijs noch verzekerthede alse vande goedinghe die des kints moeder gheloeft was doe thuwelijc ghemaect was ende voort vande rechte dat des kints ma hadde ten tijde datse thuwelike trac ane heinricke plumen ende an sins wijfs goet ghemerct dat se onverdeelt saten te gadere doe des kints moeder trac te huwelike met goessin den meyer*'.[30]

Men kan in deze gevallen moeilijk spreken van een nalatigheid of slordigheid. Het is duidelijk dat het niet enkel ging om het verlijden van een staat van goed. De inmenging van de schepen werd simpelweg niet nodig of niet wenselijk geacht. Het lijkt erop dat de schepenen vooral een middenklasse bereikten; arme weeskinderen werden uitgesloten van de voogdij en de vrienden en magen van gegoede wezen achtten de inmenging van de schepenen overbodig.

In het wezenboek vinden we talloze aanmaningen van de oppervoogden om spoedig de staat van goed van een weeskind in te dienen. Er kon uitstel bekomen worden bij de voogden maar de normatieve bronnen schrijven een termijn van 40 dagen voor.

Het gebeurde dat de schepenen de voogden aanmaanden om zich ter plaatse te gaan vergewissen welk goed er na de dood van een (of beide)

29 SAA, Oud Archief, nr. 4, f° 138- 142, anno 1448.
30 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 22, 23, anno 1418.

ouder(s) over gebleven was, om duidelijkheid te scheppen. Soms waren de schepenen niet overtuigd van de inhoud van een staat van goed; ze zonden dan de voogden uit voor controle. Zo werden de voogden van Grietkin, de dochter van Diederic Vanden Steen, uitgezonden; '*den vooghden es bevolen te trecken te Merechtene ende daer te besoukene wat goede daer naer der doot vande moeder bleven es*'. De voogden repliceerden: '*daer en was niet meer goeds vonden*'[31]. Ook bevolen de schepenen het goed dat na de dood van Margriet Coolz achter gebleven was, na te trekken; 'den voogden es bevolen dit te besoukene'.[32]

Een gelijkaardig systeem trof men aan in Oudenaarde, in de Moderne Tijden. Daar werd na de dood van één of beide ouders een wezenkas samengesteld; deze bestond uit het geld uit het sterfhuis, aangevuld met inkomsten van pachten en renten.[33]

1.2. Beheer van het patrimonium

Na het indienen van de staat van goed, werden de voogden ook belast met het beheer van het patrimonium. Maar dikwijls was deze staat van goed nog niet volledig; bepaalde erfdelen moesten nog onderzocht of geschat worden, eventuele schulden moesten nog geïnd worden. Inderdaad, het innen van openstaande schulden was de taak van de voogden. Pas wanneer de voogden er niet zelf in slaagden de schulden te innen, moesten de voogden ze via juridische weg afdwingen. In de schepenboeken leest men dan ook allerlei klachten en aanmaningen tot het betalen van schulden. Zo leggen Jan Callebaut en Jan Van Desteldonc als voogden van de kinderen van Gillis Vanden Broucke een wettelijke klacht neer voor de som van 3lb groten '*up alsulc goed, have, eerve, cateile alse L. Callebauts gheseit Van Desteldonc ligghende heift binnen den scependomme van Aelst*'.[34]

Ook de eigen schulden moesten betaald worden. De dringendste schulden werden echter voor het verlijden van de staat van goed afgelost. Dit kan men opmaken uit de formules in de staat van goed; die vermelden soms dat na het betalen van de schulden niet veel meer overblijft voor het weeskind. Maar veelal werden die schulden zelfs niet in de staat van goed vermeld, zodat men weinig op de hoogte is van eventuele schulden. De eigen schulden werden dus voor het verlijden

31 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 182: anno 1425.
32 SAA, Oud Arcchief, nr. 1673, f° 121: anno 1425.
33 CASTELAIN R., Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500- 1800), Oudenaarde, 1979, p. 81.
34 SAA, Oud Archief, nr. 1130, f° 1, anno 1417.

van de staat van goed afgelost.

In samenspraak met de schepenen moesten de voogden het patrimonium van het weeskind beheren. Dat wil zeggen dat de voogden, telkens in overeenstemming met de schepenen, beslisten wat er met de grond, de huizen, roerend goed ... gebeurde. Pachtcontracten, huishuurcontracten, ... met huurders verliepen via de voogden, evenals de inning van de huurgelden en de naleving ervan in geval dat de huurders in gebreke bleven.

Ook omgekeerd dienden de voogden regelingen te treffen, nl. wanneer de overleden ouder(s) zelf pachters of huurders waren. De weeskinderen konden meestal onmogelijk zelf het contract naleven of waarborgen. Indien nodig, kon beslist worden om grond, huizen, ... enz te verkopen en als wezengeld uit te zetten.

De verkoop van onroerend goed was een laatste stap, want het was zaak voor de voogden om het patrimonium zo goed mogelijk te beheren en vooral te behouden. De verkoop van een onderdeel van het wezengoed was slechts gerechtvaardigd wanneer het in het belang van het weeskind zelf was. De schepenen moesten steeds hun toestemming verlenen. In het geval van Hannekin De Meyer vonden de schepenen het voorstel van de voogden aannemelijk en gaven toestemming tot de verkoop: '*de scepenen hebben gheconsenteerd den vooghden om een stede met huus ende erve ter vercopen ten pourfite vande weeze, omme tghelt datter af commen sal te besteedene ten prouffite vande voorseide kinde mids dat Jan Van Cokelaer diere vooght af es ende Pieter De Meyer diere hoyr af weesen soude bevaen hebben bi haere eet dat smeeste prouffyt es ghedaen*'.[35]

De voogden waren in een bepaalde situatie wel verplicht het roerend goed van het weeskind te verkopen. In de stadsordonnantie van 1420 werd bepaald dat het (overbodige) roerend goed van jonge weeskinderen moest worden verkocht tegen de hoogste prijs - want voordeligst voor de weeskinderen - en moest uitgezet worden als wezengeld; '*Item daer jonghe weezen zijn dat de vooghde thavelike goed dat hem blijft ende versterft peneghen zullen ende te ghelde bringhen wel ende ghetrauwelic ten hoochsten dat men sal moghen ende tghelt uutgheven so voorseide es binnen XL daghen naer dat den weezen in deele ghevallen es ende verstorven*'.[36] In de stadsordonnantie van 1426 werd de regel veralgemeend voor alle weeskinderen.[37]

35 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 132: anno 1421.
36 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
37 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 5.

1.3. Beleggen van de beschikbare geldmiddelen

Een voogd diende ook de beschikbare geldmiddelen van het weeskind te beleggen, op advies van de schepenen. Dit gebeurde volgens het systeem van wezengeld; het roerend goed, het geld, van de weeskinderen werd belegd in een door de schepenen gecontroleerde lening. De voogden gaven het geld van het weeskind uit als wezengeld tegen een bepaalde rente, jaarlijks te betalen. De stadsordonnanties bepaalden tegen welke rente - in de bronnen de 'bate' genoemd - dit geld uitgezet werd. Wanneer een wees beschikte over 20 lb Vlaamse groten of meer, werd dit geld uitgezet tegen een rente van 2 s groten per lb of pond; wanneer het geld van een wees minder dan 20 lb groten bedroeg, werd het geld uitgezet tegen een bate van 2 s 8 d groten per pond. Het staat in de stadsordonnanties van 1420 en 1426 geformuleerd als volgt: '*Item ende tghelt dat de weezen hebben dat zullen de vooghden uutgheven bi avise van scepenen ende stellent ter baete van jare te jare, te weitene es de weeze ghegoed tot 20lb groten ende der boven so zullen de vooghde tghelt besteden elc lb gro voor 2s groten. Ende es de weeze ghegoed beneden 20lb groten so sal de baete weis 2s 8d groten van elken lb groten sjaers, ende wie dat tghelt heift sal zeker moeten doen met 2 goeden soffisanten boorghen ten minsten*'.[38] De rente bedroeg dus respectievelijk 10% en 16,7%. Er werd dus een onderscheid gemaakt tussen twee bezitsklassen, binnen die 2 categoriën was de rente dan ook nog eens afhankelijk van het wezengeld van elk weeskind apart. In andere steden zoals Gent[39] en Brugge[40] werd geen onderscheid gemaakt qua wezengeld tussen bezitsklassen; daar gold slechts één tarief, nl. 10%.

Via het systeem van wezengeld konden de voogden aan particulieren een goedkoop - i.t.t. de hoge intresten die de geldwisselaars aanrekenden - krediet verlenen tegen een jaarlijkse, vaste intrest. Op die manier groeide het bezit van het weeskind met een vast, jaarlijks inkomen aan, dat kon gebruikt worden om in de houdenisse van de wees te voorzien. Dat was ook de reden die aangewend werd voor de rechtvaardiging van dergelijke winstgevende kredietverlening. De Kerk veroordeelde deze zondige praktijken, maar kon aanvankelijk tegen dit materiële argument

38 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98; nr 1673, f° 5.
39 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 24- 25 en 152; Gent kende wel een onderverdeling in drie vermogenscategoriën voor de houdenisse, zie: de houdenisse.
40 DANNEEL M., Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen, het Brugse voorbeeld, p.133.

van houdenisse weinig inbrengen. Pas met het Concilie van Trente kon de Kerk haar visie gehoor doen vinden en verdween het beleggen van wezengelden.[41]

Het beleggen van het wezengeld liep niet steeds ten einde omdat de wees zijn eigen brood verdiende en/of huwbaar werd; soms werd enkel de intrest aangepast en verminderd. Zo werd de intrest op het wezengeld van Grietkin, de dochter van Pieter Potter teruggeschroefd: '*mids dat de vooghde verclaerst hebben dat dese weese hubaer es ende haer broot wint zo es gheoordineert bi scepenen dat haer ghelt van nu voort an maer winnen sal 2s groten tlb groten van baten*'.[42] Of het geld werd omgezet en de voogden gaven er een ander doel aan. Dat had vemoedelijk te maken met het feit dat het beleggen van wezengeld voornamelijk moest dienen voor de houdenisse. Wanneer die overbodig werd en het weeskind voor zijn eigen onderhoud kon instaan, was het beleggen van het wezegeld niet meer gerechtvaardigd. Het geld van de wees werd dan dikwijls elders besteed.[43] Met het geld van Hannekin, het weeskind van Frank Wambac zouden de voogden nu grond of erfelijke renten kopen; '*omme dat Hannekin redelic ghestaed es ende zijn broot wint es gheoordineert dat men omme zijn ghelt coopen zal erve of erveliken rente*'.[44]

Het wezengeld was zeer gegeerd door verscheidene partijen; allerlei personen - van verwanten tot vreemden – waren geïnteresseerd, ze waren uit op een goedkoop krediet, ook schuldenaars die door het systeem van wezengeld uitstel van betaling kregen. Op die manier kon een achterstallige schuld in wezengeld veranderd worden. Ze kon met een interest afgelost worden.

Het kwam er op aan om het wezengeld bij een veilig iemand te beleggen. Daarvoor moesten voor elke belegging van een som wezengeld minstens twee '*souffisante*' borgen garant staan. De stadsordonnantie van 1420 bepaalde: '*Item so zullen de voochden goeden soffisanten wetteliken zeker nemen van scepenen emmer met II voochden of meer vanden weezenghelde dat se uutghevene zullen, daer of diet neimt kenesse gheven sal soot ghecostumeert es zonder der weezen cost ende van dien zeker zullen de voochden copie moghen vanden clerc omme V s(chellingen)*'.[45]

Tegen eventueel misbruik door de voogden zelf, bepaalden de

41 DANNEEL M., Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen, het Brugse voorbeeld, p. 160.
42 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 78: anno 1440.
43 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 160.
44 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 81, anno 1440.
45 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.

stadsordonnanties van 1420 en 1426 dat de voogden het geld van de weezen niet langer dan 14 dagen bij zich mogen houden en het geld moesten beleggen; '*Item ende en zullen de vooghde zelve tghelt onder hemlieden niet moghen houden langher dan XIIII nachten zij en moetent uutgheven of zelve zeker der of doen ende ter baete stellen met goeden boorghen of emmer onder wet bringhen up III lb*'.[46] Enkele aanmaningen in het wezenboek demonstreren dat de regel niet altijd gevolgd werd. Zo moest Jan Callebout als voogd van zijn weeskind door de schepenen aan deze regel herinnerd worden: '*Jan Callebout van Haeltert als vooght van de weeze Gillis Vanden Broucke es bi den meyer bevolen tAelst onder wet te bringhene zulc ghelt als hij onder hem heeft toebehoorende de voorseide weezen of emmer danof zeker te doene also behoort binnen III daghen eerst commende*'.[47]

De totale som van het wezengeld werd meestal over verscheidene kandidaat- leners verspreid; deze personen kregen dan elk een klein deel van het wezengeld. Zo was het wezengeld van de kinderen van Gillis Vanden Brouke, in de jaren 1429 tot 1433, verspreid over een aantal personen; twee personen hadden elk 10s groten in handen, vier personen hadden elk 20s groten in handen, één persoon had 30s groten onder hem en één persoon beschikte over 3lb groten.[48] De opsplitsing in kleine bedragen wijst op enerzijds op de spreiding van het risico, maar ook op een groot aantal kandidaten voor de wezengelden. Want hoewel de bedragen van de belegde wezengelden vrij klein waren, moeten ze toch populair geweest zijn door de directe beschikbaarheid.

Talloze aanmaningen tonen dat in de praktijk de terugbetaling van het wezengeld moeilijk verliep. Zo werd Coppin Baldins en vele anderen met hem in het schepenboek aangemaand het wezengeld van het weeskind over te geven; 'so was bevolen Coppin Baldins ghenough te doene bi den meyer van Aelst II lb groten weeseghelt met der bate van eenen halven jaere van den weese Gillis Van De Male binnen XL daghen eerst commende, up de payemente van III lb par'.[49]

We komen even terug op de twee verschillende renten van respectievelijk 10% en 16,7%; wat is de betekenis van deze twee categoriën; waren ze nodig? Het lijkt wel van niet; in het wezenboek krijgen we hoofdzakelijk te maken met wezengelden onder de 20lb groten. Slechts in een aantal uitzonderingen bedraagt het (totale) uitgezette wezengeld meer dan 20lb gro. Het hoeft niet te verwonderen

46 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98; nr. 1673, f° 5.
47 SAA, Oud Archief, nr. 1140, f° 3: anno 1431.
48 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 41, 43- 45, 47- 49: anno 1429- 1433.
49 SAA, Oud Archief, nr. 1133, f° 4, anno 1423.

dat wezengelden van meer dan 20lb groten nauwelijks belegd werden; wezengeld onder de 20lb gro bracht een grotere rente op, nl. 2s 8d per pond groten tegenover 2s per pond groten voor wezengeld dat de 20lb groten overschreed. Meestal zochten de voogden dan een andere bestemming voor het wezengeld en werd het omgezet in andere goederen, zoals grond, huizen, lijf- of erfrenten, ...

1.4. Jaarlijkse rekening indienen

Het was de plicht van elke voogd om jaarlijks de rekening op te maken van zijn beheer. De stadsordonnantie van 1426 vermeldt: '*Item omme tgoed vande weezen in claren staten altoos thoudene so werden ghehouden alle voochden rekeninghe te doene vander weeze goede bede van principaele bate pachte ende al andre ende ooc van uutghevene alle jare tusschen sbaefsdaghe ende sente andriesdaghe*'.[50]

Deze rekeningen staan spijtig genoeg niet integraal in het wezenboek genoteerd. De griffier tekende slechts op wat met het goed van het weeskind in dat jaar gebeurd was; dus of het aangegroeid, geslonken of constant gebleven was. Dit betekent dat de details van de rekening verborgen blijven. Wat we wel soms in de rekeningen te weten komen zijn, zoals reeds vermeld, de kosten van de houdenesse, van een ambacht te leren, ...

Deze rekeningen vormden vaak een probleem in andere steden zoals Gent en Brugge,[51] ze werden te laat of zelfs helemaal niet ingediend. In Aalst was dit niet het geval, de rekeningen werden consequent (twee-)jaarlijks ingediend. Dit was niet altijd zo geweest. In de stadsordonnantie van 1420 lezen we dat de stedelijke wezenzorg zich van dan af herpakte. De stadsordonnantie betekende het einde van een periode waarin nauwelijks aandacht besteed werd aan het beleid van de weeskinderen. Voordien dienden de voogden noch een bewijs, noch een rekening in ter verantwoording van hun beleid. De reden van het afkondigen van de ordonnantie - en dus een beter beleid voor de wezen - werd in de tekst verklaard; '*Omme dat de weezen binnen der stede ende scependomme van Aelst langhen tijt zeer crankelic beleedt hebben gheweist mids der cleenre voorzienicheit die derup gehweist es ende dat de vooghden vanden zelven weezen gheen bewijs noch rekeninghe vander weezen goede ghedaen en hebben grotelic in haerlieder*

50 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 5.
51 DANNEEL, M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 164-165.

achterdeel ende bi andren reidenen die ter toe dienen'.[52]

Mogelijk had de boete, die bij het niet indienen van de rekening boven het hoofd van de voogden hing, een effect op het consequent indienen van de rekeningen. De stadsordonnantie van 1420 stelde een boete voorop: '*Item en wat vooghden die ten voorseide sente Maertinsdaghe alle jare in ghebreke werden bewijs en rekeninghe ghedaen thebbene so voorseide es zullen verbeuren 3lb par*(isis)'.[53]

Soms was het weeskind aanwezig bij het verlijden van de rekening, wanneer deze al wat ouder was vermoedelijk. Zo was Hannekin, wees van Frank Wambax, aanwezig bij het optekenen van de rekening; 'Anno MCCC XL hebben de voochde van deser weese rekeninghe ghedaen in presentien vande weese'. In diezelfde rekening stond dat Hannekin 'redelic ghestaed es, ende zijn broot wint'[54].

4. De mogelijkheden van het weeskind, mogelijkheid van handelen

Het kind in de Middeleeuwen was rechtsonbekwaam tot de meerderjarigheid, of tot aan zijn/haar huwelijk of tot zijn/haar uitbroding – en volledigheidshalve ook tot hij/zij een religieuze staat aannam. Voor het weeskind lag dat evenzo; het weeskind was rechtsonbekwaam tot zijn ontvoogding. De wees mocht bvb. niet op eigen houtje een contract afsluiten.[55] Tenminste, dat is hoe de Vlaamse costuimen de rechtsonbekwaamheid van het weeskind voorstellen. Ook in de Aalsterse costuimen van 1618 staat dat weeskinderen zich zonder toestemming van hun voogden niet mochten verbinden in enig contract: '*Gheene weesen en vermoghen ... nochte hemlieden te belastene noch verbindene in eenighe contracten, sonder voorgaende consent ende authoriteyt vande voochden*'.[56]

In de praktijk zien we dat de weeskinderen toch wat vrijer gelaten werden. Het was bvb. niet zo dat economische activiteiten voor hen uitgesloten waren. Sommige weeskinderen kregen reeds een deel van hun goed, of de opbrengst van hun goed in handen om zichzelf te beredden. Hoewel we dit gebruik reeds duidelijk in de praktijk opmerkten, werden ze pas in de costuimen van 1618 opgenomen: '*Syn oock de voornomde wethauders, elck in tzyne, ghecostumeert den weesen*

52 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
53 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
54 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f°81, anno 1440.
55 GODDING Ph., Le droit privé, p. 73.
56 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 104.

de welcke zy houden ofte kennen voor ydoon te syne om haerlieden goeden te regieren, te stellen thaerlieder blade, dat es om haerlieder eyghen handel te dryvene, metgaders d' incommen van haerlieder pachten, renten, etc. t' ontfanghen ende administreren, sonder nochtans haerlieder immeuble goeden te moghen vercoopene noch belasten, ten waere by consente van huerlieder voochden ende aucthorisatie vande wet, om beter proffyt daermede te doene'.[57]

Ook in Gent[58] en Brugge[59] konden sommige weeskinderen beschikken over een soort 'zakgeld'. Het was enerzijds een soort toegeving in afwachting van hun ontvoogding, anderzijds was het een rem of een vertragingsmanoeuvre op de eigenlijke ontvoogding van de wees. Sommige wezen konden beschikken over een relatieve zelfstandigheid (door het geld dat hen toegestaan werd). Zo kreeg Cornillis Mergaerd van zijn voogden een deel van zijn geld in handen voor de uitbouw van zijn handel: '*van deser somme zo es Cornillis Margaerts der eenre weese ghegheven V lb gro omme hem daer mede te behulpene in zine neeringhe, de welke men ten hende hem debattheren zal up zine somme*'[60]. Bij zijn ontvoogding, wanneer Cornillis zijn goed zou ontvangen, zou de som van het reeds gekregen deel worden afgetrokken. We zagen ook al dat weeskinderen die een ambacht aanleerden, eveneens een deel van hun goed ontvingen.

De voogden hielpen hun weeskind bij de uitbouw van hun ambacht. Zo leende Gillis Dolaechs als voogd aan Cornin, zijn wees, een som geld om hem te behelpen in zijn ambacht, te Doornik; '*Gillis Dolaechs een vande voorseide vooghde leende Cornin III scilde van meesterghelde daer hij te Dornike lach*'[61]. De voogden van Jorijs Clauwaerts kochten zijn ambacht en meteen ook het poorterschap van de stad Brugge; '*binnen dese jare der zelve weeze ghecocht zijn ambocht ende poorterie te Brugghe*'.[62]

Ook Hannekin Pape kreeg reeds een deel van zijn goed om hem daarmee te beredden: '*daer de weese zijn broot wint ende dat hij redelic oud ende vroet es, es gheconsentheert bi scepenen dat men coopen zal omme hem X s groten erflic of I lb te twee lijven, ende tremanant dat men dat laten zal inden handen vande weese omme dermede coopmescap te*

57 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubr. XVIII, p. 106.
58 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 200- 201.
59 DANNEEL M., Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen, het Brugse voorbeeld, p. 25.
60 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f°125: anno 1434.
61 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 75: anno 1430.
62 SAA, Oud Archief, nr 1673 f° 115: anno 1444.

doene tsinen meester proffijte also behoren zal'.[63]

Maar de voogden lieten evenmin de wezen die niet in staat waren om zichzelf te beredden, aan hun lot over. Ze troffen maatregelen voor het weeskind. Zo voorzagen de voogden van Arekin Meuleman in een aalmoes voor hem,: '*Item ende omme dat Arekin Meuleman voornoemde al lam es van zinen leden ende dat hij nemmermeer ghescepen es zijn broot te winnene, so hebben de voornoemde drie voochden ghegheven den zelven Arekin in aelmoessenen tien lb groten die de zelve voochde uutgestelt hebben ter baten'*.[64] De voogden verdeelden het wezengoed van hun moeders erfenis ten voordele van Arekin, zodat Arekin een wezengoed had van 15 lb groten, in tegenstelling tot het wezengoed van zijn broer, dat slechts 5 lb groten bedroeg.

5. Controle op de voogdij

Enerzijds was er controle van de vrienden en magen op het beleid dat de voogden voerden. De vrienden en magen van beide families zorgden er ten eerste voor dat voor de functie van voogd zowel een familielid van moeders- als van vaderszijde voorgedragen werd. Nadien, eens de voogden gekozen waren, keken de vrienden en magen nauwlettend toe op een correcte optekening van de staat van goed. Ook de jaarlijkse rekeningen van de voogden controleerden ze nauwgezet, niet in het minst de ultieme rekening bij de kwijtschelding. Hun toestemming was vereist wanneer de voogden een deel van het wezenbezit wilden verkopen of belasten.[65]

Anderzijds keken de schepenen toe op een correct beleid. Alle akten werden nl. voor hen verleden; van de aanstelling van voogden en houders over de jaarlijkse rekeningen tot de kwijtschelding van de voogden. Bij elke akte waren de schepenen gemachtigd op te treden.[66] De greep van de stadsmagistraat had zich daarbij steeds uitgebreid. De stad trachtte de invloed van vrienden en magen te beperken en te controleren door hun invloed te regulariseren en te institutionaliseren.[67] Ze stelden zich op als oppervoogden voor de controle op de voogden die het echte beheer in handen hadden. Voor de echte beheersdaden,

63 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 103, anno 1447.
64 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 161, anno 1440.
65 GODDING Ph., Le droit privé, p. 130-131.
66 GODDING Ph., Le droit privé, p. 131.
67 CARLIER M., Solidariteit of sociale controle? De rol van vrienden en magen en buren in een middeleeuwse stad, in: Hart en marge in de laat- middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22- 23 augustus 1996), Leuven/Apeldoorn, p. 72.

zoals de verkoop van een deel van het wezengoed, waren de voogden genoodzaakt de toestemming van de schepenen te vragen.

Het wezengoed werd via diverse maatregelen beschermd tegen eventuele misbruiken door de voogden. Maar de persoon van het weeskind zelf kwam op de tweede plaats, vooral het goed van het weeskind werd beschermd. Een eerste bescherming vormde de aanstelling van de voogden; de schepenen hadden hierin de beslissingsmacht. Een tweede was de borg die de voogden moesten stellen voor het wezengoed. De inventaris van het wezengoed vormde een volgende bescherming; het exacte wezengoed stond opgetekend. Bovendien kon de voogd, vooraleer deze inventaris opgetekend was, geen enkele handeling stellen. Een andere bescherming bood de verkoop van de overbodige roerende goederen; de som die dit opleverde werd exact opgetekend in het wezenboek. De voogden konden wel vrij, zonder toestemming van de schepenen, beschikken over de renten van het wezengoed. Het onroerend goed van het weeskind werd beschermd door de toestemming van de schepenen; de voogden hadden steeds hun instemming nodig voor elke daad die het onroerend goed betrof. Een regelmatige controle werd uitgeoefend via de jaarlijkse rekeningen, waarin de voogden verantwoording moesten afleggen van hun beleid. De allerlaatste controle en bescherming was de ultieme rekening, die het einde van de voogdij aanduidde.[68]

We zagen bovendien dat de schepenen er niet voor terugdeinsden om op te treden. Zo duurde het lange tijd eer er klaarheid kwam over de goederen die Lyskin Vinx verkregen had met het overlijden van haar grootvader en haar zus: '*de verstarfte van de zus ende de grootheer blijft nog staende ongheclaert, danof scepen den vooghde last ghegheven hebben up hare eet een voor al tverclaers te besoukene ende dat claerlic over te bringhene ter naeste rekeninghe up panne van meeneedich te zine, ghemerct dat de grootheere lange overleden es, ende datter de weeze groot achterdeel af heeft twelc scepenen niet langher ghedoghen en willen*'.[69]

De schepenen waren niet altijd akkoord met het beleid door de voogden gevoerd. Sommige voogden dreven het dan ook te ver: 'Kenlic zij allen lieden dat Olivier Van Ynde, baillu van Aelst gheconsentheerd heeft den vooghde van de weeze Henric sGraven buten te wette te volghene hem ende zine goede van al tland van Aelst duere te hachtene

68 GODDING Ph., Le controle des tutelles par le Magistrat urbain dans les Pays- Bas méridionaux, in: L'initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (A.R.). II^{ieme}Colloque International, Spa, 1- 4 sept. 1982, p. 561-567.

69 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 63: anno 1445.

ende te aresteirne ende spalic bin Ghiseghem ende hem daer te wette te bestekene omme den grond van eerve dien zij hem heeschende zijn'.[70]

De schepenen waren dan ook in staat om de voogden te ontslaan uit hun functie. Redenen tot de afstelling waren wangedrag, nalatigheid in de zorg voor de persoon of het beheer van het wezengoed, wanorde in het beheer van het eigen goed.[71]

6. Onderscheid

6.1. Onderscheid tussen weeskinderen onderling

We constateren op het eerste gezicht geen ongelijke behandeling tussen de weeskinderen onderling in één weesgezin, in het beleid van de weeskinderen, of toch niet in het wezenboek. Integendeel, we merken op dat het goed van verscheidene weeskinderen in één weesgezin in '*ghemeensaemheit*' bleef, het werd niet per weeskind verdeeld. Slechts wanneer een weeskind ontvoogd werd, werd zijn goed afgedeeld, de rest van het patrimonium bleef een. Het ontvoogde weeskind kreeg dan telkens zijn/haar part van de koek, dat voor iedereen (ongeveer) hetzelfde bedroeg.

Het is geen regel die men uit de stadsordonnanties haalt, maar die evenwel duidelijk uit de bronnen af te leiden valt. Deze ongeschreven regel leest men twee eeuwen later wel in de Aalsterse costuimen; '*Soo langhe de voornomde weesen onderjaerich zyn blyffven zylieden in ghemeensaemheit van goede, ende worden metten incommen t'saemen onderhouden, sonder distinctie van leenen ofte erfve; ende alwaert zoo dat een vande weesen ten uwelicke ofte anderen staete ofte competente oude quaemen, zoo blyfven nochtans d'andere weesen (afghenomen tdeel vanden ghonen syns selfs als vooren bedeghen) in ghemeensaemhede als boven*'.[72]

Slechts bij enkele uitzonderingen werd het wezengoed toch reeds verdeeld onder de verscheidene kinderen, dit was dan meestal n.a.v. de ontvoogding van één van de weeskinderen. De verdeling kon ook gebeuren n.a.v. een erfenis waarbij het ene weeskind meer toegekend werd dan het andere. Zo was de kinderen van Henric Vekeman drie en een half dachwand land verstorven van de dood van hun grootmoeder in Brabant. Hannekin viel hierin, volgens het recht, een groter deel te beurt; '*Hannekin deen weese bi appointemente mids den recht van*

70 SAA, Oud Archief, nr. 1134, f° 73: anno 1425.
71 VAN HOUTTE, De voogdij over de minderjarigen, p. 64.
72 DE LIMBURG- STIRUM Th., Coutumes, Rubrica XVIII, 21, p. 106.

Brabant alleene hebben sal tsinen propren goede deen dachwand ende in dandere II ende een half dachwand zal hij ooc delen ghelijc zinen zustren'.[73] In de daarop volgende rekeningen werd dan telkens van elk weeskind apart het goed weergegeven. Het is pas na zo'n verdeling dat men enig onderscheid tussen de verscheidene weeskinderen in één weesgezin kan opmerken. Zo hebben de schepenen en de voogden van het weesmeisje van Jan Leenhere beslist dat zij van de zoen van haar (wees)broer met zijn oom, de helft van de bate zal hebben '*mids dat dmeyskin arm es*'.[74] Ook verdeeld is het goed van de weeskinderen van Pieter Freren Patrinke, '*dmeyskin heeft gheconsenteert de bate van haer geld dat men die geven sal hare broeder in hulpen van zine costen ter scole*'.[75]

Soms wanneer kosten voor het ene weeskind veel hoger opliepen dan voor het andere, verdeelde men een bijkomend deel anders, niet evenredig. Aan Hannekin, de zoon van Vymens Cnijf De Priem, kwam 8lb 7s groten toe van de zoen van zijn oom, maar '*de bate derup is half ende half omme dat an hannekin jaerlicx vele meer costen gheleyt gheweest hebben an de leeringhe van zinen ambocht ende andersins*', zodat ook aan het ander kind een deel toekwam.[76]

Een verschil in behandeling van de weeskinderen in een gezin, is natuurlijk niet enkel uit de verdeling van het goed af te leiden. Maar het is een middel waarmee we hier kunnen werken; de feitelijke behandeling van een weeskind in zijn dagelijkse omgeving valt uit de akten niet te achterhalen.

Meisjes en jongens waren gelijkberechtigd zowel in het erfrecht (met uitzondering van het leenerfrecht) als in het huwelijksgoederenrecht. Het eigen goed dat één of beide ouder(s) nalieten, werd verdeeld net zoals erven, dat wil zeggen dat hiermee het eerstgeboorterecht werd uitgesloten en ook de voorrang van broeders op zusters.[77]

Een bruidsschat voor meisjes was dan ook niet nodig; bij het huwelijk moest het vooruitzicht op het kindsdeel volstaan om een voldoende aantrekkelijke partij te vormen.

Wel werd aanvankelijk een onderscheid gemaakt tussen jonge en oudere weeskinderen, wat het beleid van hun goederen betrof. De oppervoogden vonden het voor jonge weeskinderen aangewezen om het (overbodige) '*havelic*' of roerend goed te verkopen en om te zetten

73 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 162 : anno 1436.
74 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 67: anno 1440.
75 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 114: anno 1434.
76 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 179, anno 1435.
77 MEIJERS E.M., Het Oost- Vlaamsche erfrecht, p. 16.

in geld. In een stadsordonnantie van 1420 leest men '*Item daer jonghe weezen zijn dat de vooghde thavelike goed dat hem blijft en de versterft peneghen zullen ende te ghelde bringhen wel ende ghetrauwelic ten hoochsten dat men sal moghen ende tghelt uutgheven so voors es bin 40 daghen naer dat den weezen in deele ghevallen es ende verstorven up 3lb*'.[78] In een stadsordonnantie van zes jaar later, 1426, is deze regel veralgemeend en paste men hem niet enkel meer toe voor jonge weeskinderen.

Men kan wel stellen dat het beleid van de verscheidene weeskinderen niet zozeer verschilde of uiteenliep; de weeskinderen werden volgens dezelfde regels beschouwd. Belangrijker was het verschil in stand van de weeskinderen zelf. De behandeling van een weeskind hing veeleer af van zijn stand. Die stand bepaalde ook de verhoudingen in de onderhandeling van de voorwaarden van de houdenisse. Zoals boven vermeld, moest de houdenisse de stand van het weeskind kunnen aanhouden van voor het overlijden van de ouder(s).

Aantrekkelijke voorwaarden van houdenisse dwongen een sterke onderhandelingspositie van de voogden af. De voogden die een lastige houdenisse moesten regelen, stonden minder stevig in de schoenen. Die situatie had ongetwijfeld reflecties op het beleid van de wezen.

6.2. Onderscheid tussen weeskinderen en verweesde bastaarden

6.2.1. Definitie

Bastaarden, onwettige of natuurlijke kinderen, waren kinderen van hun tijd. Ze waren vertegenwoordigd in de middeleeuwse samenleving; niet alleen bij de adel, maar ook bij de middenklasse, en ook bij de laagste sociale klassen (al zijn daar geen cijfers voor). Ook in de bronnen zijn ze goed vertegenwoordigd, vandaar dat we niet zomaar aan ze voorbij kunnen gaan. We gaan hier iets dieper op hun aparte positie in.

Voor een goed begrip is het van belang een juiste omschrijving te geven van een onwettig kind. Het was de Kerk die bepaalde wat een onwettig kind was. In beginsel waren alle kinderen geboren buiten een huwelijk onwettig. Het canoniek recht maakte het onderscheid tussen enerzijds de kinderen geboren ex soluto et soluta, d.w.z. uit twee partners waartussen op het moment van de conceptie van het kind geen huwelijksbeletsel was, en anderzijds de spurii, uit partners die niet met elkaar konden trouwen op het ogenblik van de conceptie. De

78 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.

spurii werden nog onderverdeeld in overspelige kinderen, waarvan de vader en/of moeder gehuwd was op het ogenblik van de conceptie, en in incestueuze kinderen, waarvan de ouders niet mochten huwen wegens een te dichte graad van (aan)verwantschap en in heiligschennende kinderen, van wie één van beide ouders verplicht was tot het celibaat. Deze canoniek- rechtelijke indeling vond men ook terug in het costumier recht. De kinderen ex soluto et soluta worden dan speel- of minnekinderen, ook simpele of gewone bastaarden genoemd, de spurii werden overwonnen bastaarden genoemd.[79]

In onze bronnen is van deze onderverdeling echter weinig te merken. In het middeleeuwse gewoonterecht werd er geen aandacht aan besteed; een bastaard was een bastaard.
Pas met de redactie van de costuimen, onder invloed van het Concilie van Trente, zal men in meerdere mate alle niet gewone bastaarden, de spurii, discrimineren.[80]
Cijfergegevens voor de bevolking in de Middeleeuwen zijn nauwelijks voor handen, en zeker voor de aparte segmenten/groepen ervan. Zo ook voor de onwettige kinderen. Aantallen zijn omwille van de schaarse demografische gegevens niet te achterhalen. Bovendien moeten we de vraag stellen hoe representatief die cijfers zijn.

We kunnen slechts het aantal in de bronnen gecontesteerde aantal bastaarden vermelden. Slechts 19 bastaarden werden in de bronnen opgetekend, zijnde 4.1% van het totaal aantal weeskinderen. Voor Brugge kwam men tot een veel hoger cijfer, niet minder dan 24% van de bezitsinventarissen hadden betrekking op het goed van bastaarden. Men moet immers de bedenking maken, dat in onze bronnen slechts een beperkte groep bastaardkinderen aan bod komt; het betreft hier nl. de onwettige weeskinderen die door hun vader erkend werden. Enkel deze kinderen werden in het wezenboek vermeld omdat hun houdenisse geregeld werd en/of omdat ze opgenomen werden in de voogdij. Dit enkel en alleen omwille van giften die hen geschonken waren vanwege één of beide ouders.

6.2.2. Erfrecht en juridische protectie

Algemeen in Vlaanderen kan men stellen dat het onwettig kind tweemaal gediscrimineerd werd in het erfrecht: een eerste maal omdat een bastaardkind enkel van zijn moeder kon erven, een tweede maal

79 CARLIER M., Kinderen van de minne? Bastaarden in het vijftiende- eeuwse Vlaanderen, Brussel, 2001, pp. 125- 127.
80 CARLIER M., Kinderen van de minne?, p. 125- 127.

bij het doorgeven van zijn/haar bezit, vooral dan wanneer hij/zij geen wettige nakomelingen had.

6.2.2.1. Van wie erfde een bastaard?

Geen enkele bastaard erfde van zijn vader, noch van zijn verwanten, zelfs niet als deze hem erkend had. Wel kon een vader hetzij via zijn testament, hetzij door een gift *inter vivos* één derde van zijn goed weggeven aan wie dan ook, dus ook aan zijn bastaarden.[81] Dat is de manier waarop de meeste bastaardwezen een goed toegewezen kregen, via hun vader. Zo kreeg Hannekin, de bastaardzoon van Gillis Clauwaerts, een gift van zijn vader: '*der weeze voorseide toebehoord 10 lb groten hem ghegheven bi zinen vader voorseide*'.[82]

Een bastaard kon wel van zijn moeder erven, in Vlaanderen gold immers het principe 'moeder maakt geen bastaard'. Onwettige kinderen behielden de juridische band met hun moeder en erfden ook van haar, naast de eventuele wettige kinderen. Zo kregen onwettige kinderen via hun moeder de rechten die een wettig kind toekwamen. Voor Aalst zelf staat in een stadsordonnantie van 1414 expliciet vermeld: '*Voort een wijf die bastaerde kindren heift, in dat goed daerof dat wijf aenbordich es omme deelen, ende dat wijf doot zijnde, hare bastaerde kindren zullen dat goed deelen ende staen in de stede van haerre dooder moeder*'.[83]

Dit gold enkel voor Vlaanderen, de meeste Brabantse costuimen erkenden geen erfrecht van bastaarden t.o.v. hun moeder of haar verwanten. De vraag of een onwettig kind ook van de verwanten van de moeder erfde, lag iets ingewikkelder.[84] Aalst behoort samen met Gent en Ronse tot de meest tolerante houding; er waren geen restricties op het erfrecht van bastaarden tegenover de verwanten van moederszijde.

Minder verdraagzaam waren de costuimen van Antwerpen en Brugge, waar natuurlijke kinderen enkel van de moeder en van haar ascendenten (dus niet van verwanten in collaterale lijn), respectievelijk enkel van de moeder konden erven.[85]

Bastaardwezen die geen gift van hun vader ontvingen of niets erfden van hun moeder, waren aangewezen op de welwillendheid van anderen. Grietkin, de bastaarddochter van Hein Van Bailly, kreeg geen gift maar werd gehouden op de rente van een som geld die haar (voogden) geleend

81 CARLIER M., Kinderen van de minne?, p. 136- 137; MEIJERS E.M., Het Oostvlaamsche erfrecht, p. 70- 71.
82 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 144: anno 1421.
83 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 10.
84 CARLIER M., Kinderen van de minne?, p. 136- 149.
85 CARLIER M., Kinderen van de minne?, p. 137.

werd door Jan Meuleman.[86]

6.2.2.2. Wie erfde van de overleden bastaard?

Indien een bastaard wettige kinderen had, erfden deze zonder enige discussie al de goederen van hun bastaardmoeder of –vader. Indien het natuurlijk kind stierf zonder wettige nakomers, bestond er minder eensgezindheid over wie in dat geval erfde van de bastaard[87]. Het algemeen verspreidde bastaardijrecht bepaalde dat wanneer een bastaard stierf zonder wettelijke nakomelingen, zijn bezit toekwam aan de heer met de hoge justitie/vorst, waaronder de wees ressorteerde. Ph. Godding haalt echter aan dat vanaf de 13de eeuw deze regel meer uitzonderingen kende dan eigenlijke toepassingen.

De meeste costuimen die aanvaardden dat een bastaard van zijn moeder erfde, erkenden ook een erfrecht van de moeder op de erfenis van haar bastaardkind, overleden zonder wettige nakomelingen. De stadsordonnantie van 1414 in het Aalsterse Peysboek bepaalt dat '*Bin der vrijheit van der stede deelen vriende en maghe tgoed van den bastaerd, binnen stervende, alse van der moeder zijde*'[88]. Wanneer een bastaard stierf, dan erfden de vrienden en magen van moederszijde in het goed dat de bastaard naliet. Want zegt de ordonnantie, '*de here en heift binnen vriheiden van der steide niet van doder hand bi eenen sconen privilege over langhen tijt leiden den inwonenden van der stede ghegheven bi den grave Phillips van goeder memorie, grave van Vlaandren ende van Vermandois*'.[89] Deze ordonnantie kwam er in 1414, naar aanleiding van de eis van de bastaard Poppeye, waarvoor hij in een geding hoofdvonnis ging halen bij de schepenen van ghedele in Gent.[90]Ook de bepaling dat men slechts één derde van zijn goed mag wegschenken, komt van een hoofdvonnis van de schepenen van ghedele in Gent.[91]

Dit gold enkel voor de moeder. De vader of de vaderlijke zijde kon echter niet erven van zijn natuurlijk kind. Dit is opnieuw een algemene regel, met alweer meer uitzonderingen dan toepassingen. Zoals boven vermeld, kon een vader wel een gift, maximun één derde van zijn goed, schenken aan zijn bastaardkind maar wanneer deze stierf zonder wettige nakomelingen, ging dit bezit naar de heer. Hierop vond men echter een achterpoortje. Bij een gift aan een

86 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 134: anno 1417.
87 CARLIER M., Kinderen van de minne?, p. 136- 153.
88 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 10.
89 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 10; het gaat hier om een privilegie dat in 1174 door Filips van de Elzas aan de inwoners van de stad Aalst verleend werd.
90 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 10.
91 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 10.

onwettig kind werd een clausule 'van terugkeer' ingebouwd, die het bastaardijrecht omzeilt. Dit recht bepaalt dat wanneer een bastaard sterft zonder wettelijke erfgenamen of 'hoirs', dat in die gevallen zijn goed terugkeert naar de wettelijke erfgenamen van de natuurlijke vader. Deze clausule van terugkeer was een middel om aan dit bastaardijrecht te ontsnappen. Op die manier kon men toch zijn natuurlijke kinderen begiftigen, en verkreeg men bovendien een garantie dat het bezit van de bastaard binnen de familie bleef.

Het bastaardijrecht vinden we niet expliciet terug in het Aalsterse gewoonterecht, maar dat het er wel van kracht was, bewijst het feit dat er een achterpoortje bekend was. Zo liet Simoen Van Rothem via zijn testament aan zijn bastaarddochter Marieke 4 lb groten na, '*in dese conditie sterft de weeze zonder wettich hoyr dat danne de somme weider commen sal up tgherechte hoyr van Symoen voorseide*'.[92] Trudekin, de bastaarddochter van Jacop Herve, kreeg eveneens een gift van haar vader, met voorwaarde: '*de weese heeft in ghelde hem ghegheven in giften bi den vader in dese conditie sterft de weese zonder hoyr naer hem blivende dat danne dese somme weder keren sal up den vader ende moeder of up haerlieder hoyr*'.[93] De clausule van terugkeer werd niet voor iedereen opgenomen. Jan Cluismans begiftigde zijn bastaardzoon zonder enige voorwaarde; '*de vader gaf in testamente Hannekin Cluismans zinen bastaerde zone 10s groten ineens zonder condicie*'.

We kunnen alleszins stellen dat de rechten van het onwettig kind en wees inzake het erfrecht heel wat geringer waren dan die van wettige kinderen en wezen. Dit laat vermoeden dat daardoor de bastaard veel afhankelijker was van de welwillendheid en bereidheid van zijn natuurlijk gezin. Hierbij moet men in gedachten houden dat het hier gaat om verweesde bastaarden, of vader of moeder of allebei overleden zijn, en dus minstens al een partij uitgeschakeld is.

6.2.3. Bastaardwezen in voogdij en houdenisse

De bronnen vertonen geen ruime vertegenwoordiging van onwettige weeskinderen. De verweesde bastaarden maken 4.1% - of 19 in aantal - van het totale aantal weeskinderen uit. De in onze bronnen gecontesteerde bastaardwezen vormen uiteraard een beperkte groep, in die zin dat het slechts begunstigde, erkende bastaardwezen betreft.

Toch kunnen we ervan uitgaan dat het percentage verweesde

92 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 94: anno 1426.
93 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 65: anno 1430.

bastaardkinderen (veel) groter was dan de bronnen aangeven. Ten eerste betreft het hier voornamelijk onwettige kinderen die via een gift door hun vader erkend werden. Niet elke bastaard werd immers door zijn vader erkend.

Ten tweede valt op dat vooral de bastaardkinderen van gegoede vaders opgetekend staan in het wezenboek. Ze kregen steeds aanzienlijke giften van hun vaders, die bovendien de titel droegen van heer. We zien weliswaar het contrast met bastaardkinderen van een vermoedelijk minder welstellende vader. Misschien werd ook niet altijd vermeld dat het om bastaardkinderen ging. In die zin stond niet telkens expliciet vermeld dat de wezen onwettige kinderen waren; soms moesten we dit afleiden uit de clausule van terugkeer.

Ook de verscheidene weeskinderen van een vader bij verschillende vrouwen, die in het wezenboek opgetekend, kunnen erop wijzen dat het om bastaarden gaat. Maar vermits voor hen ook de mogelijkheid bestond dat ze afkomstig waren uit verschillende huwelijken, hebben we deze buiten beschouwing gelaten. We kunnen echter vermoeden dat het niet steeds om kinderen uit een wettig huwelijk gaat.

Voor Brugge en Kortrijk viel telkens een duidelijke relatie op tussen wie de houdenisse verkreeg en de herkomst van het bezit van het onwettige kind. Wanneer het weesgoed niet uit hun familiepatrimonium afkomstig was, namen enkel de natuurlijke ouders en de voogden, vrienden en magen de houdenisse van het kind op. In de andere gevallen, wanneer de bezittingen van het kind afkomstig waren van een gift van de vader, werd de houdenisse steed opgenomen door iemand van de vaderlijke zijde.[94]

In de Aalsterse bronnen is de herkomst van het goed van een bastaardwees vaak moeilijk te achterhalen. Wanneer bekend, betreft het steeds een gift van de vader – met uitzondering van een gift van de grootmoeder. Het waren steeds de langstlevende vader of moeder, of een broer of zus van de langstlevende ouder die de houdenisse van de bastaard op zich namen. Vaak is niet vermeld wie de houdenisse van een bastaard voor zijn rekening nam en wie tot voogd benoemd was. In het geval dat de moeder overleden was, was het meest waarschijnlijk dat de vader zijn bastaardkind hield. En omgekeerd bleef de moeder haar bastaardkind houden wanneer de vader overleed. Bastaarden leken meer dan wettige weeskinderen aangewezen op het kerngezin. Slechts bij onwettige kinderen, verweesd van vader en moeder, wanneer het dus niet anders kon, moest het bredere gezin bereid zijn om het bastaardkind

94 CARLIER M., Kinderen van de minne?, p. 216- 217.

op te vangen. Andere personen kwamen dan in aanmerking; eerst de vrienden en magen - waaronder een tante,[95] en zelfs de wettige echtgenote van een man met een bastaardkind – en dan 'vreemden'.[96]

We zien dat niet steeds voogden aangesteld werden voor een bastaardwees, maar dit is volgens dezelfde reden te verklaren als bij de wettige weeskinderen, nl. bij een gebrek aan bezit. Wanneer er geen bezit was, diende er niets beheerd te worden. De persoon van het weeskind zelf werd dan evenmin beschermd.

M. Carlier stelt in haar onderzoek dat de natuurlijke ouders van een onwettig kind begaan waren met de verplichtingen en juridische rechten die het onwettige kind had t.o.v. zijn verwekkers. De natuurlijke ouders werden voor hun verantwoordelijkheid geplaatst. De relatie tussen de natuurlijke vader en het onwettige kind werd hier, in tegenstelling met het erfrecht, wel erkend.[97]

Een akte in het schepenboek van het jaar 1428 toont dat een moeder niet aarzelde om steun van de vader voor hun twee bastaardkinderen af te dwingen. Ze dwong hem, nog tijdens hun beider leven, via de schepenen enkele voorwaarden af: de vader Gillis Vladekin '*heeft gheloeft Hannekin ende Gillekin synen natuerelike kinderen die hij heeft bi Lysbetten van Inghelboudsvelde de somme van 5lb groten Vlaemscher munten eens wechdraghens die te ghevene ende over te legghene stappenans naer de doot van syre moeder vande alder ghereetste goed dat hem versterven sal bij der voorseide doot omme te doene gaene ende uut te gheven ter kindren proffite als weeseghelt ende hier omme belooft de voorseide Liesbette Gillis voornoemde nemmermeer niet te heeschene noch an te sprekene ende scelt hem quite van alle saken die se hem heeschen mochte; Item noch belooft Gillis voorseide de voorseide kindre te houden oft te doene houden sonder cost vande voorseide moeder*'.[98]

M. Carlier benadrukt ook dat men niet van een homogene groep kan spreken. Onwettige kinderen werden zeker niet allen gelijk behandeld en namen zeker geen gelijke positie in binnen de middeleeuwse maatschappij. Onwettige kinderen hadden elk een aparte toekomst, afhankelijk van het milieu, de sociale categorie of de specifieke omstandigheden waarin de bastaard zich bevond.[99] Dat is wat we ook al zagen bij de bastaarden in het weesboek; een

95 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 144, anno 1421.
96 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 94, anno 1426.
97 CARLIER M., Kinderen van de minne?, p. 173- 197.
98 SAA, Oud Archief, nr. 1137, f° 18: anno 1428.
99 CARLIER M., De sociale positie van de bastaard in het laat middeleeuwse Vlaanderen, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 2, 1987, pp. 173- 197.

kloof tussen de meer gegoede kinderen en de minder gegoede kinderen. Hoewel sommige bastaarden eenzelfde plaats hadden in het wezenboek als wettige weeskinderen en een gelijke behandeling genoten, kan dit niet veralgemeend worden. Van eenzelfde vader werden vaak enkel de wettige kinderen opgenomen in het wezenboek en werden eventuele onwettige kinderen slechts in de marge vermeld. Zo werd Hannekin, de bastaardzoon van Jan Cluismans wel vermeld, maar werd hij toch niet op dezelfde wijze behandeld zoals zijn wettige stiefbroer. Hannekin werd enkel tussen de rekeningen van zijn stiefbroer vernoemd omwille van een gift van zijn natuurlijke vader; we weten niets over zijn houdenisse, noch of hij in voogdij was opgenomen.[100] Ook de bastaarddochter van Gheraerd Boons werd vermeld naast haar drie wettige broers maar van haar zelf is er verder niets geweten.[101]

Zowel inzake erfrecht als in houdenisse en voogdij werd de verweesde bastaard dus benadeeld. We kunnen opmaken dat het beleid van bastaardwezen er toch zeer anders uitzag dan dat van wettige weeskinderen. Voor bastaardwezen was het nog meer een kwestie van (geldelijke) steun te vinden.

Volledigheidshalve moeten hierbij twee nuances vermeld worden. Ten eerste kon een bastaard zich laten legitimeren, waardoor heel wat achtergesteldheid verdween en ten tweede werden de mogelijkheden van een (verweesde) bastaard sterk bepaald door zijn/haar milieu. In hoeverre deze factoren voor de onwettige kinderen in het wezenboek golden, is moeilijk te achterhalen. Vermoedelijk kunnen we de drie bastaardkinderen van de heer Gillis Clauwaerts, elk van hen bij een andere vrouw, enigszins tot de gegoede klasse rekenen. Wetende dat men slechts één derde van zijn goed kon wegschenken, begiftigde de natuurlijke vader elk van zijn kinderen met een vrij hoge som, ze kregen elk 10 lb groten.[102]

7. De ontvoogding van het weeskind

Hoger werd reeds vermeld dat het einde van de houdenisse niet steeds samenviel met het einde van de voogdij. In vele gevallen nam de houdenisse al voor de voogdij een einde, wanneer het weeskind zijn kost en inwoon waard was. Het eind van de houdenisse betekende niet dat een weeskind zijn hele bezit in handen kreeg. Zijn bezit bleef in

100 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 176: anno 1433.
101 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 44: anno 1430.
102 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 144, Hannekin anno 1421; f° 146, Gillekin anno 1421; f° 146, Joorkin anno 1421.

handen van de voogden, zolang de voogdij duurde. Het verschil was dan dat de opbrengst van zijn bezit niet meer gebruikt werd voor de houdenisse, maar verder kon belegd worden.

Pas bij het einde van de voogdij, wanneer een weeskind ontvoogd werd, kreeg een wees zijn bezit in handen en kreeg hij/zij er zelf beschikkingsrecht over. Met de ontvoogding werd de wees rechtsbekwaam en zelfstandig; de wees verwierf ook het recht om zich te verbinden.

Wanneer werd een wees dan ontvoogd? De stadsordonnantie van 1420 bepaalde dat voor de ontvoogding van het weeskind steeds de goedkeuring van vrienden en magen, zowel van vaders- als van moederszijde, vereist was. De vrienden en magen moesten bovendien, bij ede, verklaren dat ze de wees oud en wijs genoeg achtten om zijn goed te beheren, tenzij de wees ontvoogd werd door een huwelijk. De ordonnantie van 1420 bepaalt over de ontvoogding: '*Item dat men gheene weezen en sal doen tharen goede het en zij dat vriende ende maghe van vader en moeder zijde voor scepenen commen ende zweren dat de weeze vroed ghenouch es haer goed te regierne ende te bestierne of het en ware bi huwelike*'.[103]

Dit is exact hoe de ontvoogding van een weeskind in het wezenboek opgetekend staat. De ontvoogding van Wouterkin, het laatste weeskind van Jan Boon, luidde: '*dese weese es ghedaen uut vooghdien ende tsine regimente, mids dat de voochden gheaffirmeert hebben up zinen eet dat hij oud ende vroet genouch es hem ende tsine te regierne*'.[104]

De instemming van de voogden en vrienden en magen die vereist was voor de ontvoogding van het weeskind, maakte dat het moment van ontvoogding sterk van hen afhankelijk was. Zij beslisten immers over de rijpheid van de wees. In die zin werd voor het laat- middeleeuwse Gent een late ontvoogdingsleeftijd vastgesteld. De voogden en vrienden en magen konden zo een langdurige invloed op het beheer van het wezengoed bewerkstelligen. Deze wilden bovendien vermijden dat de inspanningen geleverd tijdens de voogdij, om het wezenbezit goed te beheren, ineens teniet werden gedaan door de wees zelf omwille van zijn/haar immaturiteit.[105]

De ontvoogding van een weeskind werd ons in het wezenboek meestal bekend gemaakt door de kwijtscheldingsakte en minder frequent door specifieke ontvoogdingsakten. Wanneer het weeskind ontvoogd werd

103 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
104 SAA, oud Archief, nr. 1673, f° 66: anno 1446.
105 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 225- 238.

en deze zijn/haar goed bekwam, moest het weeskind op z'n beurt, zijn/haar voogden kwijtschelden. We komen verder nog terug op deze akte.

Een weeskind kon, met toestemming van voogden en vrienden en magen, ontvoogd worden door een huwelijk aan te gaan, door een religieuze staat aan te nemen of door de uitbroding.

In de meeste Vlaamse costuimen staat dat het weeskind ook ontvoogd kan worden door de meerderjarigheid, meestal vastgesteld op 25 jaar. Dit is duidelijk een evolutie die het beleid van het weeskind ondergaan heeft. In de stadsordonnanties wordt nog met geen woord gerept over meerderjarigheid. In de bronnen zien we wel dat enige weeskinderen hun goed in handen krijgen en ontvoogd worden o.w.v. hun 'hoge' leeftijd. Zo werd in 1431 bepaald dat het geld van Drieskin Neels niet meer belegd zou worden omwille van het feit dat hij 24 jaar oud is. In het wezenboek lezen we: '*zijn goed es weerd in ghelde 43s 8d groten ... dat ter bate niet en gaet mids dat hij wel XXIIII jaer oudt es*'.[106] Twee jaar later werd Drieskin wel ontvoogd; een specifieke reden werd niet opgegeven, maar vermoedelijk speelde ook zijn leeftijd mee.

Het huwelijk en de uitbroding waren trouwens ook de manieren waarop niet- wezen onafhankelijk werden van de macht van hun ouders. Niet- wezen werden dan wel meerderjarig rond de leeftijd van 15 jaar, ze ontsnapten slechts aan de ouderlijke macht door een huwelijk of uitbroding.[107]

7.1. Het huwelijk

Het huwelijk van het weeskind stelde tegelijk een einde aan de houdenisse (wanneer deze nog niet beëindigd was) en de voogdij. De meerderheid van de weeskinderen werd ontvoogd door een huwelijk te sluiten. Er was geen systematische registratie van de huwelijken van de wezen; toch werd in de kwijtschelding van de voogden meestal vermeld of een wees al dan niet gehuwd was.

Voor een huwelijk was wel de toestemming van eventueel de langstlevende ouder en de naaste vrienden en magen vereist. Zonder deze toestemming werd immers het weeskind niet ontvoogd en bleef het onder de hoede van zijn voogden.

Hierboven werd reeds de nadruk gelegd op het belang van een passend huwelijk voor weesmeisjes; een goede kandidaat was uiterst belangrijk. Spijtig genoeg zijn we niet op de hoogte van de onderhandelingen die

106 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 177: anno 1431.
107 MEIJERS E.M., Het Oost- Vlaamsche erfrecht, p. 50- 51.

aan een huwelijk vooraf gingen. Ongetwijfeld zorgde het kiezen van een goede huwelijkspartner voor discussies tussen de beide families van moeders- en vaderszijde.

Voor de materiële kant van de zaak, keken de vrienden en magen bij een huwelijkskandidaat naar het patrimonium van de ouders en werd zo het erfdeel van de kandidaat berekend. Niet- wezen konden van hun ouders immers nog niets erven; zij erfden pas vanaf de dood van één van beide ouder. De ouders konden wel reeds een gift aan hun kinderen meegeven. Voor de financiën van het weeskind konden de huwelijkskandidaten de staat van goed inkijken. Een huwelijk betekende natuurlijk niet steeds dat personen van eenzelfde klasse en stand zich met elkaar verbonden. Het was veeleer van belang een evenwicht tussen de patrimonia van de wees en de huwelijkskandidaat te vinden.
Het erfdeel van het weeskind beschreven in de staat van goed en de opeenvolgende rekeningen moesten volstaan om een geschikte kandidaat te vinden.

G. De Meyer en E. Van Den Elzen kwamen tot het besluit dat het bezit de beslissende factor was voor de omvang van de formaliteiten bij een huwelijkssluiting. Hoe geringer het bezit, hoe minder formaliteiten.[108]

We mogen het materiële aspect natuurlijk niet te eng beschouwen. Het ging om veel meer dan het eigenlijke bezit, evenzeer was het geheel van kapitaal, ambten en sociale relaties van tel. De bronnen laten echter niet toe te bepalen of enkel materiële belangen speelden in het vastleggen van een huwelijk. In hoeverre speelden affectieve motieven, een persoonlijke voorkeur van het weeskind zelf? Ook het feit of het weeskind zelf steeds toestemde met een huwelijk, valt niet te achterhalen. In de mondelinge maatschappij die de Middeleeuwen was, was op dat moment nog geen plaats voor het noteren van dergelijke onderhandelingen. Vermoedelijk werden zo'n beslissingen mondeling overeen gekomen.

Ook voor andere steden en landen is deze informatie moeilijk of zelfs niet te achterhalen. Vandaar dat ook de meest uiteenlopende en de meest tegengestelde theoriën zich ontwikkelden.

7.2. Uitbroding

Een directe manier van ontvoogding was de uitbroding; direct in de zin dat de vrienden en magen de uitdrukkelijke wil uitten om het weeskind

108 DE MEYER G., VAN DEN ELZEN E., Het huwelijk van burgers in de late Middeleeuwen, in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 1988, 1, p. 26- 27.

te ontvoogden. De reden daarvoor was dat het weeskind in zijn eigen onderhoud kon voorzien en matuur genoeg was om over zijn/haar goederen te beschikken. Niet de leeftijd, wel rijpheid telde.

Opnieuw was het de beslissing van de voogden en vrienden en magen; zij trokken naar de schepenen om het weeskind te laten ontvoogden. Op deze vorm van ontvoogding slaat de volgende formulering in de stadsordonnantie van 1420: '*Item dat men gheene weezen en sal doen tharen goede het en zij dat vriende ende maghe van vader en moeder zijde voor scepenen commen ende zweren dat de weeze vroed ghenouch es haer goed te regierne ende te bestierne*'.[109]

Het waren de voogden en vrienden en magen die naar de schepenen gingen om de ontvoogding van hun weeskind aan te vragen, maar een weeskind kon ook zelf om zijn ontvoogding vragen. Vanzelfsprekend gingen de voogden en vrienden en magen daar niet steeds op in. Deze konden wel een toegeving doen en een tussenoplossing voorstellen; vb toekennen van een soort weekgeld of som waarover ze vrij mochten beschikken. Soms kregen ze ook al het (vrucht)gebruik/de opbrengst van hun goed maar nog niet het eigenlijk goed, ze kregen dan nog geen beschikkingsrecht. We vermeldden ze reeds bij de mogelijkheden van het weeskind.

Deze gunsten konden steeds ongedaan gemaakt worden, vb. wanneer de wees zich niet gedroeg kon de geldelijke gunst weggenomen worden. Zo beslisten de schepenen dat de voogden hun weeskind Gillekin Haven geen geld meer mochten geven: '*scepenen hebben bevolen den voogden der weese niet meer ghelts te gheven noch coste daer an te legghen, ghemerct dat hij zijn ambacht wel can ende hem daer mede wel regeren mach*'.[110]

De stadsordonnantie van 1426 bepaalde dat weeskinderen die in hun eigen onderhoud konden voorzien door te dienen of een ambacht uit te oefenen, steeds meerderjarig waren. Voor deze wezen zou het niet eerlijk geweest zijn om hun geld nog te beleggen als wezengeld, ze waren immers sterker dan dat. De schepenen lieten op die manier verstaan dat het beleggen van wezengeld geen praktijk meer was voor wezen die in staat waren in hun eigen onderhoud te voorzien. Zoals reeds aangehaald, werd dan dikwijls een andere bestemming gegeven aan het wezengeld en werd het omgezet in andere goederen zoals erven, renten, ... De stadsordonnantie van 1426 bepaalde: '*De weezen die so staerc zijn dat se met dienste of met ambachte connen haer brood winnen moghen*

109 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
110 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 119: anno 1433.

emmer vuljaerd wesen hets zeker quaet ende onrecht dat se haerleden ghelt dat se hebben ter bate ende tharen pourfete gaet te weezeghelde int aerbeite van scepenen van aelst die altoos oppervooghden zijn ende blijven'.[111]

Het betekende geenszins dat een weeskind, omdat hij/zij zich materieel kon beredden, dat hij/zij meteen ook ontvoogd werd. In de akten uit de praktijk zien we dat een weeskind al enige tijd zijn brood verdiende voor hij effectief ontvoogd werd.
Mogelijk moeten we de volgende bepaling van de stadsordonnantie van 1420, in het licht daarvan interpreteren; '*Item en waert also dat bi foorchen eeneghe weezen commen wilde tharen goede en dat se der omme de vooghden dreechde dat die weeze derof ghecorrigert werdt bi here ende bi wette grotelic ende zeere zonder enech verdrag*'.[112] Het zou kunnen dat weeskinderen actief tegen een late ontvoogding protesteerden. Maar op een paar weeskinderen die redelijk oud genoemd werden, is daarvan geen enkele aanwijzing in de bronnen te vinden.

Weinig elementen wezen op de noodzaak aan een dergelijke regel. Misschien heeft de regel te maken met het feit dat voor de stadsordonnantie van 1420 (en daarmee ook voor de bestudeerde periode) de weeskinderen in Aalst '*crancelic beleedt gheweest hebben*'.[113] Mogelijk waren er misbruiken geweest, waarbij ofwel de voogden het goed te lang onder zich hielden of de weeskinderen te ongeduldig waren. Niettemin, dat zo'n regel in een ordonnantie vermeld staat, bewijst dat het voorkwam (of voorgekomen was) en wijst er misschien op dat men vrij lang onder voogdij stond, en dat dit niet altijd naar de zin van de wezen was.

Dat de ontvoogding niet altijd zo streng en stroef verliep, bewijst de regeling voor Hannekin De Cupper: '*ende so wanneer de voorseide moeder scieden wille van haere kinde of tkint vande voorseide moeder so moeten de voorseide Beatrijs ende haer vooght overlegghen haeren voorseide kinde de voorseide LI s VII d groten ende dan sal tvoorseide kint voort aene heffen de bladinghe van sinen deele vande voors stede*'.[114]

We kunnen stellen dat de uitbroding de manier bij uitstek was voor de ontvoogding van weesjongens. Voor weesmeisjes was het sluiten van een huwelijk meer aangewezen; zij werden op een paar uitzonderingen na, steeds ontvoogd door een huwelijk. Elk weeskind gebruikte voor zijn ontvoogding het meest succesvolle middel.

111 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 5.
112 SAA, Oud Archief, nr. 3, f° 98.
113 SAA, Oud Archief nr. 3, f° 98.
114 SAA, Oud Archief, nr. 1134, f° 11: anno 1421.

7.3. Een religieuze staat

Wanneer het weeskind een religieuze staat aanneemt komt eveneens een einde aan de voogdij. We ontmoeten twee weeskinderen die ontvoogd werden door het aannemen van een religieuze staat; de weeskinderen werden respectievelijk door de seculiere en door de reguliere geestelijkheid opgenomen.

We lezen in het wezenboek over een weeskind dat door een priester gehouden werden. Zo zorgde een priester voor de houdenisse van Hannekin, het weeskind van Jan Van De Perre: '*heer Jan Coolz priester hout Hannekin up de bate van 2lb groten van etene, drinkene, cledre, scoen.*[115] Hannekin werd ook naar school gestuurd. Gebeurde dit met het oog op het aannemen van het priesterschap? We hebben bovendien slechts informatie over Hannekin van de jaren 1425 tot 1427; mogelijk werd hij nadien tot priester gewijd. We moeten echter ook de piste van de priester als verwant/vreemde openhouden; dezelfde familienaam vinden we wel niet terug bij de vrienden en magen, dus dan zou het eerder gaan om een vreemde.

Een van de weeskinderen van Claus Van Horembeke trad in als reguliere geestelijke; hij '*es monec te Wilghemennen*' geworden.[116] Een wees die intrad als reguliere geestelijke, stond zijn goed (onder de vorm van kloosterintredegeld en andere onkosten) af aan het klooster; logischerwijze bleef het goed na de dood van de wees aan het klooster toebehoren. De intrede van een wees betekende aldus een grondige herschikking van het patrimonium.[117] Dit was vermoedelijk één van de twistpunten tussen de families van vaders- en moederszijde, vooral wanneer het halve wezen betrof. Halve weeskinderen stonden immers, meer dan volle weeskinderen, tussen de twee vuren van de familie van moeders- en vaderszijde. Vermits met de intrede van de wees ook het goed van ofwel de overleden moeders- ofwel de overleden vaderszijde in handen van het klooster overging, vormde dat voor de familie van de overleden ouder dikwijls voor onenigheid. De families van beide zijden moesten het immers eens worden over het lot van het weeskind.

Het grote verschil tussen de twee, seculiere en reguliere geestelijken, was het contact met de wereld. I.t.t. de seculiere geestelijke was een

115 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 183: anno 1426.
116 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 132, anno 1424; het gaat over het convent van de wilhelmieten, oorspronkelijk gevestigd op het St-Ursmarusmeers en later, in 1380 of 1428, verhuisd naar het O.-L.-Vrouwe-Gasthuis.
117 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 184- 196.

reguliere geestelijke beperkt in zijn handelen, nl. beperkt binnen de muren van het klooster. Een reguliere geestelijke had geen goederen en erfde niet, althans, zo stond het in de costuimen voor Gent.[118] Voor Aalst zijn dergelijke bepalingen niet bekend. Alleszins is het enigszins in contrast met wat in het wezenboek m.b.t. een andere familie genoteerd staat: Fierin Vander Steffen, broeder bij de wilhelmieten en broer van 4 wezen, erfde zijn deel in de erfenis van zijn moeder; dit gebeurde '*bi consente van sinen prioor ende convente*'.[119] Het patrimonium dat na de dood van hun moeder achterbleef, was niet min; het bedroeg 48lb groten en lijfrenten. Of dit nu de algemene praktijk of eerder een uitzondering was, viel niet te achterhalen.
In een ander geval zou een klooster zelf i.p.v. een erfgename erven. Via de religieuze moeder van Hannekin, een bastaardkind van heer Gillis Clauwaerts, zou het goed van de bastaard aan het klooster toekomen wanneer hij zou sterven zonder wettige nakomelingen. Een clausule regelde de erfenis van het bastaardkind: '*sterft dese weese zonder hoyr so sal de cloistre ten Rozen hebben van dese ghelde 3lb groten onvermids dat de moeder die religieuse es in den cloostre wat goeds der weese ghegheven heeft*'.[120]

De twee weeskinderen, die respectievelijk een seculiere en een reguliere geestelijke werden, vormen een minimumgetal. Immers net zoals er geen systematische registratie van de huwelijken gebeurde, was dit ook voor het aannemen van een religieuze staat niet het geval.

8. De kwijtschelding

Hoger vermeldden we reeds de kwijtscheldingsakte. Dat was een akte waarin de ontvoogde wees zijn/haar voogden kwijt schold van het beheer dat deze over zijn/haar goed gehad hebben. Want wanneer een weeskind ontvoogd werd, waren zijn voogden nog steeds verantwoordelijk voor het uitgeoefende beheer tot de wees zijn voogden expliciet kwijt schold. Op die manier konden de voogden niet meer aansprakelijk gehouden worden voor het beheer van het wezengoed; logischerwijze waren het dan ook de voogden die op een kwijtschelding aandrongen. Zonder kwijtschelding liepen de voogden het risico later ter verantwoording geroepen te worden.

De kwijtschelding gebeurde volgens een geijkte formule die we

118 DANNEEL M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, p. 185.
119 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 159: anno 1423.
120 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 144: anno 1421.

bijna overal terug vinden; het weeskind kwijt zijn/haar voogden voor het beheer tijdens de voogdij en de eindbalans van het wezengoed wordt genoteerd; '*wees quit vooghden*'. Daneel Boons schold zijn voogden kwijt: '*heift wettelic quiteghescolden zine voochde gheweist hebben van al der mamanche die zij van zinen goeden ghehat hebben, zij in ontfanghe, uutghevene of waer af dat gheweist heift, heift hem ghekent van al tal wel vernoucht, ghepayeert ende soffissantelic bewijst*'.[121] Wouter Van Lielaer schold de voogden van zijn vrouw Kateline De Necker kwijt: '*... heeft wettelike quiteghescolden Goossin De Necker, claus Van Mijlbeke ende Pieter Den Cnot die haere vooghden ghezijn hebben van allen den goede ende mamancen die zij van haeren goede gehad hebben in ontfane ende uutgheghevene, alse wel van erven, husen, scuren ende catelen alse van ghelde, In wat manieren dat haere dit voorseide goed toecommen mach zijn, eist van vader, moeder, hooms, moeyen goede of anders, In so wat manieren het zij. Ende kend en houd hem de voorseide Wouter van sinen wive over wel vernoucht ende te vullen betaelt ten eweliken daghen*'.[122]

Zoals gezegd is het meestal uit deze akten dat we de ontvoogding van het weeskind vernamen; er wordt in aangegeven of de wees huwde, uitgebrood werd of een religieuze staat aannam. Door het feit dat er dikwijls geen aparte ontvoogdingsakte naast de kwijtscheldingsakte in het wezenboek opgenomen werd, is het moeilijk om de tijd tussen de ontvoogding en zo'n kwijtschelding te achterhalen.

De kwijtschelding gebeurde n.a.v. de laatste rekening van de voogden; het belangrijkste uiteraard was de uitkomst, het deel dat aan de wees nog moest overgemaakt worden, of wat nog van zijn/haar goed moest afgetrokken worden. De wees had immers zijn goed al ontvangen bij de ontvoogding, de eindafrekening volgde met de kwijtschelding.

Het moet gezegd; de kwijtscheldingsakten werden niet altijd voor elk weeskind afzonderlijk opgetekend. Men nam niet steeds de moeite om de weeskinderen die in een familie als eerste ontvoogd werden, apart in een ontvoogdingsakte op te nemen. Vaak werd hun staat - gehuwd, uitgebrood en ook de religieuze staat van de wees Van Horembeke - in de rekeningen van de andere weeskinderen vermeld of in een verkorte ontvoogdingsakte in de marge genoteerd.

De kwijtschelding van de voogden door een getrouwd weesmeisje gebeurde niet door haar zelf; het was haar man die de voogden kwijt schold of ze deed het samen met haar man. Als getrouwde vrouw was

121 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 173: anno 1433.
122 SAA, Oud Archief, nr. 1673, f° 56: anno 1424.

ze weliswaar niet helemaal rechtsonbekwaam, maar ze was toch niet bij machte om haar voogden kwijt te schelden. Ze kon slechts handelen wanneer ze bijgestaan werd door haar echtgenoot; hij trad dan als haar voogd in haar plaats op.[123]

9. Besluit: de voogdij

Bij het overlijden van één of beide ouders, werden voor het weeskind voogden aangesteld. Daardoor genoten ze de rechtsbescherming van de schepenen als oppervoogden. Toch kon niet elk weeskind daar van genieten; restricties sloten niet- poorterskinderen en arme wezen uit.

De voogden werden gerecruteerd uit de 'naesten', de vrienden en magen, (minstens) één van moederszijde en (minstens) één van vaderszijde. Zij hadden er alle belang bij door de voogdij een sterke greep te houden op het goed van het weeskind. Verwantschap werd aan erfgerechtigheid gelijkgesteld. Erfgerechtigde vrienden en magen hadden bij het overlijden van het weeskind immers uitzicht op de erfenis van het kind.

Tijdens de voogdij hadden de voogden het beheer over het goed van het weeskind. Ze stonden in voor het opmaken en indienen van een staat van goed, ze belegden de beschikbare geldmiddelen van de wezen, ze legden jaarlijks een rekening voor ter verantwoording. Controle op een correct beleid van de voogden werd zowel door de vrienden en magen als de schepenen gewaarborgd.

De verschillen die we konden onderkennen in het wezenbeleid hadden vooral betrekking op de stand van het weeskind zelf. Tot eenzelfde conclusie kwamen we voor de verweesde bastaarden; zij werden door het erfrecht juridisch benadeeld maar het was vooral hun stand die hun situatie bepaalde.
Sommige wezen konden tijdens hun voogdij over een relatieve zelfstandigheid beschikken; ze werden soms door hun voogden de vrijheid gegeven om een deel van hun bezit aan te wenden om eigen economische activiteiten te ontplooien.

De weeskinderen werden ontvoogd wanneer ze daar oud en wijs genoeg voor geacht werden, steeds met toestemming van de vrienden en magen; dit kon zijn door een huwelijk, door uitbroding en ook door een religieuze staat aan te nemen. De uitbroding bleek het middel bij uitstek voor de ontvoogding van weesjongens, bij weesmeisjes bleek het huwelijk meer succesvol. Na haar huwelijk verkreeg het weesmeisje nog

123 GODDING Ph., Le droit privé, p. 79- 81.

haar bezit niet in handen, vermits ze haar beheer- en beschikkingsmacht verloor ten voordele van haar echtgenoot.

Na de ontvoogding dienden de weeskinderen hun voogden kwijt te schelden. Het was meteen de goedkeuring van de ultieme rekening van het beheer. De weeskinderen ontsloegen op die manier hun voogden van het beheer dat ze tijdens hun voogdij uitgeoefend hadden.

Wat de oorsprong van deze rechtsregels betreft, blijkt duidelijk dat Aalst voornamelijk te leen ging bij Gent – hoewel er ook verschillen te onderkennen zijn – maar evenzeer zijn oor te luisteren legde bij diverse andere steden zoals Oudenaarde, Kortrijk, ...

Ellen Herwege
Vrijheidsstraat 6, bus 3
9300 Aalst

Bibliografie

CARLIER, M., Solidariteit of sociale controle? De rol van vrienden en magen en buren in een middeleeuwse stad, in: *Hart en marge in de laat- middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22- 23 augustus 1996)*, Leuven/Apeldoorn, pp. 71- 92.

CARLIER, M., De sociale positie van de bastaard in het laat- middeleeuwse Vlaanderen, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1987, 13 (2), p. 173- 197.

CARLIER, M., *Kinderen van de minne? Bastaarden in het vijftiende-eeuwse Vlaanderen*, Brussel, Paleis der Academiën, 2001. 328 p.

CASTELAIN, R., Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime (1500- 1800), Oudenaarde, 1979, 182 p.

DANNEEL, M., Weduwen en wezen in de late Middeleeuwen : een juridische en sociografische benadering vanuit het Brugse voorbeeld, Gent, 1981, v. 1, p. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

DANNEEL, M., Weduwen en wezen in het laat- middeleeuwse Gent, Leuven, 1996, 438 p. (Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, 3).

DE LIMBURG- STIRUM, Th., *Coutumes des deux villes et pays d'Alost : Alost et Grammont*, Bruxelles, Gobbaerts, 1878, LXXX, 813 p.

DE MEYER G., VAN DEN ELZEN E.W.F., Het huwelijk van burgers in de late Middeleeuwen, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1988, 1, p. 1- 28.

DE POTTER F., BROEKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 7e reeks: Geschiedenis der stad Aalst* , Gent, Annoot-Braeckman, 1873, XIIII, 455 pp.

GILISSEN, J., De houdenisse van het oud-Vlaamse recht, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXXI, 1963, pp. 346- 402.

GODDING, Ph., Le controle des tutelles par le Magistrat urbain dans les Pays- Bas

méridionaux, in: *L'initiative publique des communes de Belgique. Actes du 11e colloque international*, Spa, 1-4 sept. 1982, Brussel, 1984, pp. 557- 568. (Collection Histoire du Crédit Communal de Belgique, série in –8°, 65).

GODDING, Ph., *Le droit privé dans les Pays- Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1991, 602 p. (Académie royale de Belgique. Mémoires de la classe des lettres. Collection in –4, 2e série; 14, 1).

MEIJERS, E.M., *Het Oost- Vlaamsche erfrecht*, Haarlem, 1936, 103 p. (Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden, III).

VAN HOUTTE J., *De voogdij over minderjarigen in het oud Balgisch recht*, Gent, Claeys-Verheughe, 1930, 145 p.

OMTRENT DE EERSTE FILMVOORSTELLINGEN IN AALST EN IEPER

Romain John VAN DE MAELE

Het einde van de negentiende eeuw werd gekenmerkt door het verschijnen of de aanpassing van een reeks technische realisaties. De fiets, de cinematografie en de auto hebben, samen met vele andere nieuwigheden, niet alleen een grote economische weerslag gehad, maar vooral ook een diepgaande invloed uitgeoefend op het culturele leven en de vrijetijdsbesteding.[1] Er werden rond de eeuwwisseling letterlijk en figuurlijk grenzen verlegd: men trok met de fiets of met de auto naar buiten om het platteland te (her)ontdekken - zoals dat prachtig tot uitdrukking kwam in een aantal reclametekeningen in art-nouveaustijl -, of men trok naar binnen om de wereld (van het witte doek) te ontdekken.

In 1890 ontwierp dokter E.J. Marey (1830-1904) een apparaat (het fotografisch geweer) waarmee tot 16 foto's per seconde konden worden genomen. Twee jaar later pakte Edison (1847-1931) met de kinetoscoop uit, een apparaat dat een geperforeerde film aan het oog liet voorbijrollen, zodat de indruk van beweging ontstond. Nog drie jaar later, in 1895, projecteerden de gebroeders Lumière (Auguste, 1862-1954 en Louis, 1864-1948) hun eerste filmbeelden. Op 22 maart konden de leden van de Parijse Société d'Encouragement à l'Industrie Nationale kennis maken met de cinematograaf, een uitvinding die de gebroeders Lumière als een wetenschappelijke prestatie beschouwden.[2] Nog voor het einde van het jaar kon men ook in België het 'levende beeld' bewonderen: op 10 november werd de cinematograaf in Brussel voorgesteld aan een aantal leden van de Association Belge de Photographie. Twee dagen later waren de leden van de Brusselse Cercle Artistique et Littéraire aan de beurt, en op 13 november ging in een auditorium van de Leuvense

1 Zie o.a. P.J. BOUMAN, *Cultuurgeschiedenis van de twintigste eeuw*, Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum, 1964 en J. VERSTRAELEN, *Techniek en Bedrijfsleven*, Brussel, Uitg. De Arbeiderspers, 1963.

2 Zie F.M.J. DUPONT, *Schaduwen over het witte doek*, Antwerpen, Boekenclub Documentatiecentrum voor het onderwijs, 1964, p. 9. Verdere verwijzingen worden als volgt in de tekst aangeduid: Dupont met vermelding van de pagina.

universiteit de derde voorstelling in België door.[3]

De weg van wetenschappelijke prestatie naar vermaak voor de burgerij en - wat later - voor de werkende klasse was bijzonder kort, mede onder invloed van de Franse pioniers Georges Méliès (1861-1938), Charles Pathé (1863-1957) en Léon Gaumont (1864-1946), de Amerikaanse maatschappij Vitagraph, de Deense producent Ole Olsen (1863-1943), het gezicht achter Nordisk Films, en vele anderen. In Frankrijk verliet men vrij snel de eerste projectiezaal en 'veroverde' de film kermistenten, musichalls en nachtlokalen, 'waar hij een van de attractienummers onder de vele andere op het programma werd.' (Dupont, p. 13).

Ook in België kende het filmvermaak een explosieve groei. In 1914 waren er in België ongeveer 650 bioscopen, of één bioscoop per 11822 inwoners. (Convents 1979, p. 335) De redacteur van het Ieperse blad *De Weergalm* schreef in 1912: 'Er mag in Brussel of in welke groote stad ook [g]een schoenmagazijn of sigarettenwinkel ledig staan, of men richt er een kinema in.' In hetzelfde artikel had de schrijver het over de intentie van Pathé om in Brussel aan de Anspachlaan een bioscoopcomplex voor 3500 toeschouwers te openen, en hij benadrukte dat dit soort ondernemingen erg winstgevend was.[4] Ter vergelijking: in Denemarken begon de bioscoop zijn verovering van het vrijetijdsleven vanaf ongeveer 1905, en goed zes jaar later waren er circa 175 filmtheaters.[5] Gelet op de kleine bevolkingsdichtheid was dat een vrij behoorlijk aantal, wat de leefbaarheid van het nieuwe vrijetijdsmedium illustreert. De films werden in de beginperiode nog niet gehuurd, zoals

3 Zie G. CONVENTS, 'De komst en de vestiging van de kinematografie te Leuven, 1895-1918', *Arca Lovaniensis* 8, 1979, p. 261-263. Verdere verwijzingen worden als volgt in de tekst aangeduid: Convents 1979 met vermelding van de pagina. Ter vergelijking: in de wereldstad Londen werd de cinematograaf iets later geïntroduceerd, nl. in 1896 (in het Empire Theatre aan Leicester Square). A. BRIGGS, *Victorian things*, London, Penguin Books, 1990, p. 139.

4 *De Weergalm*, 17 oktober 1912, p. 2. Hoe winstgevend kleinere bioscopen in de beginperiode waren, is moeilijk te bepalen. Heel wat bioscopen sloten vrij snel de deuren; dat was o.m. het geval in twee Nederlandse provinciesteden: Eindhoven en Maastricht. In Eindhoven trof men o.m. de volgende bioscopen aan: Centrale Bioscoop (1911-1912), Luxor (1921-1926), Edison (1912-1914) en Flora (1911-1912). In Maastricht kon men o.m. de volgende bioscopen bezoeken: Patronaat Bioscoop (1912-1919) en Modern (1913-1915). www.cinemacontext.nl. L. van de Vijver e.a. hebben erop gewezen dat 'ondanks de populariteit van de film en het stijgende bioscoopbezoek Vlaamse filmexploitanten niet op rozen' zaten. Zie L. VAN DE VIJVER, G. WILLEMS, D. BILTEREYST, P. MEERS & M. BEYEN, 'Een mediahistorisch onderzoek naar filmexploitatie en -beleving in Vlaanderen', in: *Mores*, 2005, 6(4), p. 19. Verdere verwijzingen worden als volgt in de tekst aangeduid: Van de Vijver e.a. met vermelding van de pagina.

5 V. DYBDAHL, 'De nye klasser 1870-1913', in: J. DANSTRUP & H. KOCH, ed., *Danmarks historie*, *Bind 12*, København , Politikens Forlag, 1978, p. 429. Verdere verwijzingen worden als volgt in de tekst aangeduid: Dybdahl met vermelding van de pagina.

dat nu gebruikelijk is. De organisators van filmvoorstellingen kochten de film aan, en in de pioniersperiode betaalden ze circa 2 frank per meter en 4 tot 5 frank per meter voor met de hand gekleurde films. (Dupont, p. 13) Vanaf ongeveer 1908 werd het gebruikelijk de films te huren.

In deze korte bijdrage, waarin ik geenszins volledigheid beoog, richt ik het zoeklicht op de eerste filmvoorstellingen in Aalst en Ieper en op het permanent karakter van dit volksvermaak zoals dat tot uiting kwam in het ontstaan van de eerste bioscopen in die twee provinciesteden. Ter vergelijking zal ik nu en dan naar de uitvoerig gedocumenteerde beginfase in Leuven verwijzen, zoals die werd beschreven door Guido Convents, en ik werp ook wel eens een blik op de berichtgeving over het filmgebeuren in andere landen en op de ontwikkeling van de filmbeleving in minder verstedelijkte gebieden in Vlaanderen. Voor de filmexploitatie en -beleving in dorpen en kleinere steden refereer ik aan Biltereyst e.a.[6] Op die manier komen parallellen en verschillen aan de oppervlakte.

Ik zal, voor zover de geraadpleegde bronnen me daartoe in staat stellen, aandacht schenken aan twee deelgebieden van de lokale bioscoopgeschiedenis: het sociaal en het economisch terrein. Op die manier belicht ik twee van de vier terreinen waarop R.C. Allen en D. Gomery in 1985 de aandacht hebben gevestigd. In hun studie *Film history: Theory and practice* vermeldden ze vier categorieën van vraagstellingen die aan de basis liggen van het ruime terrein van de filmgeschiedschrijving: esthetiek, technologie, sociologie en economie. Bij de economische filmgeschiedschrijving richtten ze hun aandacht alleen op de filmproductie, maar het is duidelijk dat de productie zonder distributie en exploitatie – de sector die hier aan bod komt – geen zin heeft. Sociale filmgeschiedschrijving richt zich op de film in een historische, sociale context, 'als een sociaal fenomeen tussen andere sociale fenomenen.'[7] In dit artikel zal ik dan ook verwijzen naar andere vormen van vermaak en naar het loonniveau in de besproken periode. De technologische aspecten van de filmgeschiedenis zullen slechts terloops aan bod komen, maar wie over dit aspect meer wil vernemen verwijs ik naar een uitgebreide studie van Guido Convents.[8]

6 D. Biltereyst, P. Meers, L. van de Vijver & G. Willems, 'Bioscopen, moderniteit en filmbeleving. Deel 1: Op zoek naar het erfgoed van bioscopen in landelijke en minder verstedelijkte gebieden in Vlaanderen', in: *Volkskunde*, april-juni 2007, 108(2), p. 105-124. Verdere verwijzingen worden als volgt in de tekst aangeduid: Biltereyst e.a. met vermelding van de pagina.

7 M. Hommel, 'Filmgeschiedschrijving', in: P. Bosma, ed., *Filmkunde. Een inleiding*, Nijmegen/Heerlen, SUN/OU, 1991, p. 129.

8 G. Convents, *Van kinetoscoop tot café-ciné: de eerste jaren van de film in België 1894-1908*, Leuven, Universitaire Pers, 2000. Verwijzingen worden als volgt in de tekst aangeduid: Convents 2000 met vermelding van de pagina.

De toverlantaarn en het panorama, belangrijke voorlopers

Toen de gebroeders Lumière hun cinematograaf voorstelden, kende men reeds de zoëtroop, de praxinoscoop, de thaumatroop, de kinetoscoop en de toverlantaarn of laterna magica, een 'lantaarn' die gebruikt werd voor het projecteren van niet-bewegende beelden.[9] Andere voorlopers van de cinematograaf waren de mutoscoop en het diorama. (Convents, 2000, p. 52-53 en 64-65)

In Hand aan Hand, het socialistisch partijlokaal aan de Saskaai in Aalst, werd in 1896 de toverlantaarn blijkbaar regelmatig gebruikt: 'Met deze toverlantaarn g[a]ven ze,' aldus Louis Paul Boon, 'elke zondagavond voorstelling aan de vensters van het lokaal en daar de overkant van het water nog steeds de geliefkoosde wandelplaats der Aalstenaars is, st[ond] het daar telkens zwart van volk. Op 23 augustus komt daar echter een eind aan. Onder [de] titel 'Onverdraagzaamheid' laat men weten 'dat de burgemeester verbiedt nog verder volk te lokken met de toverlantaarn. Dit enige kosteloze vermaak mogen de werklieden niet genieten. Daarop heeft Hand aan Hand besloten, de vertoning binnen in het lokaal te geven. Daar de zaal slechts de leden kan bevatten, zal men alleen toegang verkrijgen door het vertonen der lidkaart.'[10] Het lijkt erop dat de tussenkomst van de burgemeester - althans in L.P. Boons versie - aan politieke motieven moet worden toegeschreven, maar het is uiteraard niet uitgesloten dat het veiligheidsaspect eveneens in belangrijke mate heeft meegespeeld.

Een andere voorloper van de film was het panorama of universorama. In Ieper kon men in 1892 tijdens de kermisdagen Panorama Klepkens en Panorama Marrécau bezoeken.[11] In 1889 was er sprake van 'panorama's en diorama's door oxydrisch licht'.[12] Vermeldingen van de toverlantaarn heb ik in de beschikbare Ieperse weekbladen niet aangetroffen.

9 Zie P. DELPEUT, 'Ik verzamel geen apparaten maar principes' Interview met filmarcheoloog Werner Nekes, *Versus*, 2/1988, p. 97-115.

10 L.P. BOON, *Het ontstaan van de socialistische toneelbond te Aalst 1890-1903*, Aalst, Kunst, Licht en Vrijheid, 1965, p. 9. Verdere verwijzingen worden als volgt in de tekst aangeduid: Boon 1965 met vermelding van de pagina.

11 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 12 maart 1892, p. 2.

12 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 3 augustus 1889, p. 2.

De eerste filmvoorstellingen en eerste bioscopen in Aalst en Ieper

In 1911 gingen de deuren van de bioscoop Central in de Lange Ridderstraat open. Deze eerste Aalsterse bioscoop werd later omgedoopt tot Rio. Het initiatief kende blijkbaar vrij veel bijval. In het socialistisch weekblad *Recht en Vrijheid* van 31 december 1911 werd volgende advertentie opgenomen:

Stad Aalst - Lange Ridderstraat
CENTRAL CINEMA

De vertooningen hebben plaats alle weken Zaterdag, Zondag, Maandag, Donderdag en Feestdagen, om 8 uren 's avonds.
NAMIDDAGVERTOONINGEN: Zondag, Donderdag en Feestdagen, om 3 uren. Voor de namiddagvertooningen betalen de kinderen halve prijs.
PRIJZEN DER PLAATSEN:
Voorbehouden: 1,50 fr.; eerste plaats 1,00 fr.; tweede 0,60 fr.; derde 0,30 fr.
N.B. De kaarten zijn op voorhand te bekomen twee uren voor elke vertooning. - Alle Zaterdagen verandering van programma.[13]

De zaal werd in de beginperiode minimaal vier dagen per week gebruikt en dat was voor Aalst zeker geen geringe frequentie. De uitbater mikte duidelijk op een zeer divers publiek; dat blijkt uit een drietal gegevens: de prijscategorieën, de namiddagvertoningen voor kinderen en de publiciteit in een weekblad voor een politiek geïnteresseerd lezerspubliek dat meestal een geringere sociaal-economische status had. Dat de initiatiefnemer waarschijnlijk ook het gewenste publiek bereikte, kan worden afgeleid uit een aanpassing van de geciteerde advertentie. Reeds in januari 1912 werd het aantal projectiedagen opgevoerd: "Op algemeen verzoek zullen er ook Vertooningen gegeven worden alle Dijnsdagen, om 8 uren 's avonds."[14] Deze advertentie werd gedurende enkele maanden wekelijks in *Recht en Vrijheid* opgenomen en dan viel er plots een stilte tot in oktober opnieuw werd geadverteerd:

13 *Recht en Vrijheid*, 31 .12.1911, 11(53), p. 3.
14 *Recht en Vrijheid*, 07.01.1912, 12(1), p. 3.

Central Cinema Aalst
Van 12 tot 18 october 1912
Schipbreuk van den TITANIC
Aangezien den grooten bijval welke dit stuk overal geniet zullen de kaarten, voor alle vertooningen, van 's morgends 10 uren kunnen verkregen worden, mits opleg van 10 centiemen, voor alle plaatsen.[15]

Cinema Alostois. Aanvraag tot het verbouwen van twee woningen in een winkel met poort, 17 januari 1912. De winkel werd wat later een café en de poort werd een ingang naar de bioscoopzaal. Bron: J. Louies, 'Puitje springt weer in het oog'.

15 *Recht en Vrijheid*, 13.10.1912, 12(41), p. 3.

De voorgevel van *Cinema Alostois* in augustus 2007. De gevel met het winkelraam – later café – is nog bewaard. De ingang naar de voormalige bioskoopzaal wordt gesuggereerd door middel van een trompe-l'oeil. Aan het oorspronkelijke huis is nog een travee toegevoegd en een raam boven de poort is gedicht.

Foto: Liliane Debrouwer.

Het succes werkte blijkbaar aanstekelijk, want in 1912 werden in de Hoogstraat – toen Nazarethstraat – reeds twee nieuwe bioscopen gepland, waarvan de ene, bioscoop Meganck, wellicht nooit gerealiseerd werd. Een van de twee concurrenten, de Cinema Alostois, kreeg veel aandacht in een artikel van Jan Louies, die een interessante hypothese formuleerde: 'De uitgang gaat uiteraard via het café; misschien werd er het laatste half uurtje van de vertoning extra gestookt in de zaal, opdat een uitgedroogd dorstig publiek zeker in de herberg zou blijven hangen...'[16] De uitbater was een bakker, August van der Spiegel, die eerst twee huizen had laten verbouwen en later in de tuin een cinemazaal liet optrekken. De winkel kreeg een nieuwe bestemming – Van der Spiegel begon er bier te schenken. Op de openingsdag, 27 februari, werden in Cinema Alostois zeven films geprojecteerd: *De schoenlapper wint in de loterij*, *Door zijne verloofde gered*, *Een ingewikkeld vraagstuk*, *De buffeljacht*, *Een vroome les*, *Moderne vrouwen* en *Rigobert onder de wapens*. De bioscoop raakte in de loop van de volgende jaren in verval en werd overgenomen door de leurder Dominique de Grève die prompt een nieuwe naam bedacht: Zaal Americain. De zaal werd vanaf dat ogenblik gebruikt als bioscoop en als balzaal. Nadat in het midden van de jaren 20 van vorige eeuw de cinema werd opgedoekt, bleef Zaal Americain nog enkele jaren in gebruik als balzaal. Toen ik – vanaf ongeveer 1956 – regelmatig door de Hoogstraat liep, ontdekte ik er de oude benaming. Deze werd in de jaren 30 van vorige eeuw overschilderd, maar toen de overschildering afschilferde, werden de rood-zwarte art decoletters weer zichtbaar.[17]

Uit een historisch onderzoek van de praktijk van de wat minder luxueuse bioscopen in Leuven blijkt dat er heel wat middelen werden aangewend om de bezoekers naar een aanpalend café te draineren - de meeste Leuvense bioscoopuitbaters waren toen immers herbergier. (Convents 1979, p. 338) De veronderstelling van Jan Louies gaat misschien net iets te ver, maar dat in de beginperiode vaak naar een dubbel inkomstenpatroon werd gestreefd (in de bioscoop en in het café) staat alleszins vast; in de kleine, goedkope Leuvense zaaltjes was bierconsumptie zelfs verplicht, en een aantal bioscopen was

16 J. LOUIES, 'Puitje springt weer in het oog', *Aalsterse Gids*, 1992, 9(94), p.7. Andere Aalsterse bioscopen die vóór het interbellum hun deuren openden waren Botanique, Palace en Flora. Palace vestigde zich in de concertzaal Concordia. Schriftelijke mededeling van Jan Louies (01.08.2007) die me ook het typoscript bezorgde van zijn bijdrage die in 1999 in de Open Monumentendag-brochure (Aalst) verscheen. Voor de verdere bespreking van de geschiedenis van Cinema Alostois heb ik gebruik gemaakt van het typoscript, filmografische literatuur en mijn eigen herinneringen vanaf ongeveer 1956.

17 Mededeling van Jan Louies (04.08.2007).

eigendom van brouwerijen. (Covents 1979, p. 338) De samenwerking tussen de bioscoop en het café- en brouwerijwezen lag aan de basis van het ontstaan van café-cinés, een gemengde bedrijfsvorm waar volgens Convents 'geen minderwaardige filmexploitatie' plaatsvond. (Convents 2000, p. 323) Ook in Ieper was een van de allereerste bioscoopuitbaters herbergier. Toen Eugène Viaene op 11 oktober 1908 de eerste vertoning van het winterseizoen liet doorgaan, gebeurde dat in een nieuwe en 'prachtige zaal, welke de heer Viaene op het gelijkvloers van zijne herberg ['achter den Gouden Mortier'] had laten maken.'[18] De gemengde exploitatie werd na de Eerste Wereldoorlog op veel plaatsen voortgezet. In 1925 werd in Ieper bij opbod een 'appareil de cinéma Pathé' en een hele bioscoopuitrusting verkocht. Uit de advertentie blijkt dat de verkoper, Alphonse Viaene, wellicht de inboedel van een gemengd bedrijf met 517 zitplaatsen liet veilen. Er was sprake van o.m. '47 fauteuils de 11 places chacun, comptoir, buffet, tables, chaises' en 'quantité de verres à bière et liqueurs.'[19]

De bioscoop had reeds eerder burgerrecht verworven in Brussel en Antwerpen. Vanaf eind 1904 kon men aan de Brusselse Noordlaan regelmatig filmvoorstellingen bijwonen in Théâtre du Cinématographe van Louis van Goitsenhoven (1874-1942), die ook filmvoorstellingen aan huis organiseerde (Van de Vijver e.a., p. 19 en Convents 2000, p. 303-309), en vanaf ongeveer 1906 in Cinéma Théâtre parlant Victoria.[20] In Leuven vroeg de directeur van de musichall de Bériot in mei 1909 aan het stadsbestuur de toelating om de zaal om te vormen in een bioscoop, die meteen ook omgedoopt werd in Alhambra. (Convents 1979, p. 328) Het was in de musichall de Bériot – vanaf 1909 Alhambra – dat vanaf februari 1897 de cinematograaf aan zijn verovering van de burgerlijke amusementswereld in Leuven was begonnen. (Convents 1979, p. 270) In vergelijking met de prijs die in Brussel werd betaald (1 frank vanaf maart 1896), was de toegangsprijs die in Leuven werd voorgesteld aan de vrij hoge kant (2 frank). Wanneer men rekening houdt met het arbeidersloon uit die periode (2,40 tot 3 frank per dag), dan wordt meteen duidelijk dat het bijwonen van een filmvoorstelling in Leuven in de allereerste periode een exclusieve aangelegenheid was. (Convents 1979, p. 267)

In Aalst hinkte men, in vergelijking met Ieper en Leuven, een

18 'Een valsch alarm', *De Weergalm*, 15 oktober 1908, p. 3.
19 *Het Ypersche – La région d'Ypres*, 14 augustus 1925, p. 11.
20 Ter vergelijking: Vanaf ongeveer 1904 kende men in Engeland 'electric palaces' of 'bioscope theatres', zalen die speciaal gebouwd waren voor filmvoorstellingen. www.nationalarchives.gov.uk.

weinig achterop, wat ook blijkt uit een bericht in *Den Denderbode* van 15 augustus 1911. In een artikel waarin de kermis centraal stond, had men het over de feestverlichting op de Grote Markt: 'Wat de verlichting in haren luister en pracht nog zal doen toenemen, dat is de hoogst aantrekkelijke cinematographische voorstellingen die ter Groote Markt zullen plaats hebben.'[21] Tijdens de kermisdagen werden filmvoorstellingen georganiseerd door een rondreizend filmtheater, een vorm van filmvermaak die in grotere steden nagenoeg over zijn hoogtepunt heen was.[22]

In kleinere gemeenten werden nog vrij lang voorstellingen gehouden door rondreizende filmtheaters. G. de Schepper verwoordde zijn herinneringen aan het filmgebeuren in *Erembodegem... waar is de tijd*: 'Enkele dagen reeds parkeerde er daar een houten woonwagen, waar op de zijkant een affiche was aangeplakt, de eerste filmvertoning in "open lucht" aankondigend. [...] Hadden de vertoningen enig succes, dan verbleef het cinema-stel er wel enkele dagen en zo konden we ook, na voorspraak van de buren, naar de openlucht-bioscoop aan de Paardeput; de deelname in de onkosten was naar gelang, volwassenen vijftig centiem, kinderen 25 centiem.'[23] Aan het eind van de jaren twintig werd het filmgebeuren echter ook in Erembodegem meer systematisch georganiseerd: men kon er eerst terecht in Cinema Madelon en spoedig daarna in Cinema Astrid, die later Roxy werd gedoopt. De ontwikkeling in Erembodegem week niet wezenlijk af van een algemeen patroon dat door Biltereyst e.a. als volgt werd omschreven: 'In de periode tussen 1905 en 1915 trokken rondreizende filmexploitanten van dorp tot dorp om in de plaatselijke feestzalen en toneelzalen filmdemonstraties te geven. Pas in de periode tussen 1910 en de start van de Eerste Wereldoorlog openden de eerste vaste bioscoopzalen op het platteland

21 'Feesten te Aalst op 20 Oogst a.s.', *Den Denderbode*, 15.08.1911, 65(4388), p. 1.

22 Een bespreking van de 'cinematheaters' vindt men o.a. in het werk van A. DE POORTER, *Belgische circussen en foortheaters van Blondin tot Ronaldo*, Tielt, Lannoo, 2005, p. 114-117.

23 G. DE SCHEPPER, *Erembodegem... waar is de tijd*, Erembodegem, 1978, p. 129. Een gelijkaardig enthousiasme over het rondreizend filmtheater werd verwoord door Nobelprijswinnaar Harry Martinson (1904-1978) in het tweede deel van zijn autobiografisch getint diptiek *Nässlorna blomma* (1935) - *Vägen ut* (1936). In het dun bevolkte Zweden was de prijs volgens Martinson afhankelijk van de belangstelling: als er veel gegadigden waren, schrok men er niet voor terug de prijs te verhogen. H. MARTINSON, *Vägen ut*, Stockholm, Bonniers Förlag, 1993, p. 175. Op de bladzijden 299 en 309 verwees hij ook naar zijn kennismaking met de ster Alla Nazimova (1879-1945); op een dag ging hij zelfs twee keer naar de zelfde film kijken. Een zeer vroege reactie werd in 1896 opgetekend door Maxim Gorki (1868-1936); na zijn kennismaking met de film in Sint-Petersburg publiceerde hij daarover een artikel in een krant die in zijn geboorteplaats verscheen. Zie P. DELPEUT, "Klein, grijs, monotoon en onuitspreekbaar vreemd' Maxim Gorki en zijn eerste filmvoorstelling', in: *Versus*, 2/1998, p. 16-21.

hun deuren, veelal in combinatie met drankgelegenheden.' (Biltereyst e.a., p. 111).

Rondreizende filmtheaters deden voor de Eerste Wereldoorlog ook Ieper aan. In 1901 kon men voor de eerste maal op de Grote Markt 't Paleis van Cinématographe bezoeken, 'rechtover den Boc'. De heer Marrécau-Cremer gaf er 'voorstellingen' die 'waarlijk alle wonderheden' overtroffen.[24] De voorstellingen gingen door in een 'rijk versierde tent', en J. Marrécau projecteeerde 'Het leven van Christus, het stierengevecht, de optocht der Boeren, de droom van een sterrenkijker, de tentoonstelling van Parijs, en meer andere tafereelen.' Naar verluidt was de prijs 'in het bereik van alle klassen.'[25] De naam Marrécau-Cremer was vóór die voorstelling geassocieerd met de vekoop van rookwaren en met fotografie. In 1911 was de versierde tent vervangen door een permanente bioscoopzaal: Theater-Cinema Marrécau in de Statiestraat. Op zondag werd er geprojecteerd om 3 uur en om 8 uur. Er waren ook voorstellingen op maandag en donderdag en bij de 'dagvertooning' vond een 'uitdeling van geschenken aan de kinderen' plaats.[26]

Tijdens de kermisdagen van 1903 was Theater Grandsart te gast met o.m. 'de Licht Cinematograaf', die 'tooverachtige, oorlogs en boertige tafereelen' bracht. Het programma vermeldde *De kroning van Eduard VII*, *Groot stierengevecht ter eere van Koning Alfons XIII* en *Schrikkelijke ramp van Martinique*.[27] In 1909 kon men er de Groote Cinema Opitz bezoeken op het 'foorplein'. Opitz had ook een 'paardenmolen-salon opgesteld', maar de nadruk lag blijkbaar toch vooral op de film: 'Gedurende drie groote uren, ziet men er een [aan]tal taferelen ontrollen, de eene geestiger dan de andere. Grappen, tooverijen, automobielkoersen, stierengevechten, zichten van de aardbeving in Italië, de vluchten in aeroplaan door den luchtvaarder Wilbur Wright, enz., enz.'[28] Groote Cinema Moderne Cremer kwam op 4 augustus 1907 op de Grote Markt aan, en in 1908 was er tijdens de kermisperiode elke avond een voorstelling om 8u30 – men toonde er 'alle slach van

24 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 23 februari 1901, p. 2. Voor de activiteiten van Marrécau zie ook Convents 2000, p. 393 (noot 275).
25 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 9 maart 1901, p. 3.
26 *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 7 januari 1911, p. 2.
27 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 7 maart 1903, p. 3. Zie ook: 'Kattefeest te Yper', *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 14 maart 1903, p. 3.
28 *De Weergalm*, 11 maart 1909, p. 3. De 'barakkinema's' Opitz en Grandsart namen voor de Eerste Wereldoorlog ook in Leuven aan de kermissen deel. Grandsart was in september 1905 in Leuven te gast, Opitz was in september 1907 aanwezig. (Convents 1979, p. 312) De namen Grandsart en Grandsart-Courtois doken in die periode vaak op in de Ieperse weekbladen. Zie ook Convents 2000, p. 171-175.

tafereelen'.[29] Ook in Langemark werd tijdens de kermisdagen van 1909 een rondreizend filmtheater opgesteld, en volgens een ooggetuige werden er goede zoeken gedaan.[30]

Zoals in Aalst waren er ook in Ieper bioscoopzalen, en een van de reeds vermelde pioniers was Eugène Viaene. Op zondag 3 oktober 1909 hervatte hij 'zijne reeks vertooningen met de Parijsche Cinema.' Uit het bericht over de 'Opening der Groote Parijsche Cinema' bleek dat eerdere voorstellingen reeds veel 'bijval verworven' hadden, en dat bij de heropening nieuw filmmateriaal op het programma stond. Op zondag waren er twee voorstellingen gepland (om 4 uur en om 8 uur), en op maandag ging er een 'kindervertooning' door om 5u30 'aan half geld'. Om 8 uur was er een filmvertoning zoals op zondag. De prijzen bedroegen: 1e pl. 60 centiemen, 2e pl. 40 centiemen, 3e pl. 30 centiemen en 4e pl. 20 centiemen.[31] Soms werd – wellicht om de leden van een organisatie te belonen – een film geprojecteerd in een gelegenheidszaal. In januari 1910 kondigde men in Ieper de voorstelling van de reizen 'in Congoland van Prins Albert en Minister Renkin' aan. De vertoning zou doorgaan in het Volkshuis en stond onder het toezicht van kapitein Debreucq. De toegangsprijzen waren echter vrij hoog: 1 en 2 frank.[32] In 1912 werd in Wervik aan de 'KJW, hunne weldoeners en familieleden' kosteloos een filmvoorstelling aangeboden. De aanwezigen konden zich vergapen aan *De brief van Zézette*, *De heldenmoed eens priesters*, *De zelfopoffering van een jongen held*, *De Caoutchou-trust* en de *Wonderreis van Vlieger Blijft-op-d'eerde*.[33]

De bioscoop en het gemeentebestuur

Op 13 juli 1908 kwam de eerste Belgische bioscoopwet tot stand (*Moniteur Belge*, 5 augustus 1908), waarin werd gepreciseerd dat het aan de provinciale overheid (bestendige deputatie) toekwam toelating te verlenen voor het openen van een bioscoop, maar de aanvragers moesten zich uiteraard nog steeds tot het gemeentebestuur richten.

De eerste Aalsterse bioscoop was maar pas geopend, toen het gemeentebestuur reeds een belastingsreglement uitvaardigde. Tijdens de gemeenteraadzitting van 30 december 1911 werden volgende

29 *De Weergalm*, 1 augustus 1907, p. 3 en 19 maart 1908, p. 4 Zie ook: 'De Kattefeest', *De Weergalm*, 7 maart 1907, p. 2.
30 *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 2 oktober 1909, p. 5.
31 *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 25 september 1909, p. 2.
32 *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 22 januari 1910, p. 2.
33 'Wervick', *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 23 november 1912, p. 2.

artikelen goedgekeurd, die werden bekrachtigd door een K.B. van 23 maart 1912:

Art. 1. Eene belasting van tien franken, voor iederen dag, zal worden geheven op cinematographische vertooningen in een lokaal waar het publiek tegen betaling van een ingangsprijs is toegelaten.
Deze taks treft de vertooningen niet van rondreizende foorlieden in tenten op openbare plaatsen opgeslagen met bijzondere vergunning van het stadsbestuur.
Art. 2. De invordering der gelden aan de stadskas verschuldigd uit dezen hoofde zal geschieden naarvolgens de bepalingen van art. 138 §2 der gemeentewet en van de wet van 29 April 1819.[34]

Op 5 april 1912 richtte het stadsbestuur van Leuven zich tot een aantal steden om hun (eventueel) belastingsreglement in verband met filmvoorstellingen te leren kennen en uit de antwoorden blijkt dat het Aalsterse stadsbestuur zeker niet het eerste, maar ook niet het laatste was om een dergelijke belasting in te voeren. In de bundel die in het Leuvense stadsarchief wordt bewaard, treft men brieven aan van de gemeentebesturen van Sint-Niklaas (6 april 1912) en Dendermonde (21 december 1912) waaruit blijkt dat men ook in die gemeenten een vergelijkende studie ondernam alvorens een reglement uit te vaardigen. In Ronse daarentegen werd reeds in 1909 en 1910 een zeer uitvoerig reglement goedgekeurd, dat werd bekrachtigd door een K.B. van 23 juli 1909 en een K.B. van 6 juni 1910.[35] De belasting op filmvoorstellingen werd in één adem genoemd met o.a. concerten, turnoptredens... en bedroeg, net als in Aalst, 10 frank per dag, met dat onderscheid evenwel, dat er ook belasting verschuldigd was als er geen betaling voor het bijwonen van het 'divertissement public' werd gevraagd. In Namen werd op 24 maart 1911 een reglement opgesteld, bekrachtigd door een K.B. van 31 mei 1911, waarin een onderscheid werd gemaakt tussen voorstellingen op werkdagen en op zondagen en tussen filmavonden met of zonder bijkomende attracties.[36] In vergelijking met de reglementen van Ronse en Namen was de aanpak in Aalst vrij eenvoudig en direct, maar het financieel resultaat was toch niet te versmaden: bij vijf

34 Stadsarchief Leuven (Modern archief), Bundel 10767: 'Règlement taxe sur les cinémas - Renseignements d'autres villes'.
35 Zie O. DELGHURST & M. PORTOIS, *Ville de Renaix, Règlements Communaux*, Renaix, 1912, p. 159-160.
36 *Ville de Namur, Taxe sur les Répresentations, Concerts, Divertissements, etc., etc.*, Namur, 1911. Voor de belastingen op nationaal niveau, zie: o.m.: 'Taksen op de kinema's', *De Weergalm*, 11 september 1913, p.2.

projectiedagen per week was één bioscoop op jaarbasis goed voor een minimale fiscale bijdrage van 2600 frank.

Gemeentebesturen waren uiteraard ook op een andrere manier geïnteresseerd in de aflevering van een vergunning. In de beginperiode, toen nog ontvlambare film werd gebruikt, was het bijwonen van een filmvoorstelling niet altijd even veilig. Het brandgevaar was vrij groot, en in de pers werden regelmatig branden gemeld. Branden waren ook niet ongewoon in schouwburgen. Bij een brand in de Parijse Opéra comique vielen er in 1887 200 slachtoffers en die ramp was geen alleenstaand verschijnsel.[37] Heel veel weerklank vond o.m. de ramp van de Bazar de la Charité. De verlichting functioneerde er op een mengsel van zuurstof en ether en bij het toevoegen van ether ontstond brand. 'Na enkele uren worden er 121 doden geteld.' (Convents 2000, p. 116)

Tot net vóór de Eerste Wereldoorlog bleef de ontvlambaarheid van het filmmateriaal een voortdurende bekommernis van de wetgevers. (Dupont, p. 14) In 1907 brak in Gent in de zaal Valentino brand uit met vrij ernstige gevolgen: 'Een paniek had plaats tusschen de toeschouwers. Verscheidene personen zijn gekwetst. De bewerker is erg verbrand aan het gezicht en aan de handen.'[38] In november 1912 brak brand uit in een bioscoopzaal in de Brusselse Nieuwstraat, en ongeveer een maand later maakte het vuur slachtoffers in de bioscoop van Henri Cottenier in Menen: 'Aan de groote poort vond men 8 slachtoffers, de eenen op het aangezicht, de anderen op den rug levenloos uitgestrekt. Aan den trap vond men 5 dooden. [...] Voor het oogenblik zijn er 14 dooden en een honderdtal gekwetsten.' Volgens de redacteur van *De Weergalm* was de ramp het gevolg van paniek: 'Hadden de toeschouwers naar de woorden en het geroep van de baas geluisterd en kalm gebleven, er zou niets voorgevallen zijn. De operateur Maurice Vandenabeele had reeds het begin van brand uitgedoofd en had zelfs de machienkamer met zijne toebehoorten moeten vuur vatten, de toeschouwers die met een steenen muur van deze plaats afgescheiden waren, zouden in geen gevaar verkeerd hebben.'[39]

Op 23 november 1912 werd vanuit Wervik gepleit voor de invoering van een gemeentelijk bioscoopreglement, zoals dat ook elders was gebeurd. Er was in Wervik blijkbaar veel belangstelling voor de film. In het artikel was een kritische stem aan het woord, die erop wees dat sommige kinderen meer naar de bioscoop dan naar school gingen

37 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 4 juni 1887, p. 3.
38 *De Weergalm*, 7 november 1907, p. 3.
39 *De Weergalm*, 26 december 1912, p. 2.

– wellicht een overaccentuering – en dat 'vele jongelingen en jonge dochters als 't ware hun opvoeding [gingen] zoeken' in de 'cinema'. De commentator stelde, op retorische wijze, de vraag of de 'toekomst der Wervickse jeugd door zulke vertooningen niet lijden' kon. De noodwendigheid van een reglement, zoals 'verschenen in den 'Patriote' van 18 November laatst' was dan ook voor de hand liggend.[40] In het reglement werden de volgende eisen en verboden geformuleerd: (1) een waarborg voor de veiligheid en de gezondheid, (2) toezicht op de inhoud van de geprojecteerde films, (3) onaangekondigde films mochten niet worden vertoond, (4) de toezichtscommissie werd aangesteld door het gemeentebestuur en kon een beroep doen op de openbare macht om haar bevelen te doen uitvoeren, (5) het was verboden de volgende handelingen te tonen: wetsovertredingen, wanbedrijven, euveldaden, zelfmoorden, woeste en vreesaanjagende tonelen, zedenkwetsende of tegen burgerplicht strijdende taferelen, en al wat onder de toeschouwers geharrewar kan verwekken, (6) het was verboden te roken en lucifers te gebruiken, (7) kinderen onder een bepaalde leeftijd moesten vergezeld zijn van oudere en verantwoordelijke personen, behalve bij kindervoorstellingen.

Enthousiasme en kritiek

Een anonieme medewerker van *De Weergalm* sprak op 28 februari 1907 zijn bewondering uit voor de Cinematograaf Gérardy-Xhaflaire die toen op het 'feestplein' was opgesteld: 'Wij wisten reeds dat het wel was en volop het zien waard. Doch wat wij er bewonderd hebben heeft onze verwachting verre overtroffen.'[41] De filmfanaat liet zich meeslepen door 'de volle natuurlijkheid' van de beelden, 'met al de licht- en kleureffecten, juist alsof het onder [zijn] oog wezenlijk en waarlijk gebeurde.' De voorstelling, die 'drij volle uren met eene tusschenpoos van 15 minuten' duurde, was volgens het verslag, sterk gevarieerd: 'Het leerrijke, het prachtige, het kunstrijke, het kluchtige en boertige wisselen er zich daarenboven af op eene heel gelukkige wijze.' De reporter benadrukte dat men vooral niet te laat mocht komen, 'want elken avond zal er plaats te kort zijn.' Fernand Gérardy-Xhaflaire was een van de bekendste Belgische foorreizigers. Hij baatte vóór 1910 het Palais du 'The Royal Bioscope' uit en was in 1904 op de Leuvense

40 'Wervick', *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 23 november 1912, p. 2.
41 'Groote sprekende cinematograaf', *De Weergalm*, 28 februari 1907, p. 2.

septemberfoor aanwezig. (Convents 1979, p. 307) In 1905 had men het in de Ieperse bladen over 'de wereldberoemde viographe Gérardy' en over 'het paleis van Grammo-Viographe Gérardy-Xhaflaire' of de 'sprekende cinematographe'.[42] Aan het eind van 1908 constateerde Gérardy dat de cinema-uitbating niet meer rendabel was, en hij ging op zoek naar een ander beroep. (De Poorter, p. 116)

Er waren niet alleen enthousiaste stemmen, er waren ook kritische geluiden, zoals de huisvader uit Wervik die in 1912 in *De Weergalm* voor een reglementering pleitte. De veroordeling van het vrijetijdsleven in het algemeen – inclusief het bezoek aan de bioscoop – werd veel scherper geformuleerd in een artikel onder de titel 'Brood en pleizier'. Ik citeer uitvoerig uit de scherpe kritiek, die zowel de hogere als de lagere klassen viseerde: 'Waaraan besteden de rijken hunne schatten en de armen hun werkloon? Aan de vermaken en aan den drank. [...] En wanneer wij de volksmenigte, de burgerij en de hoogere standen de theaters stormenderhand zien innemen, wanneer wij de kinderen zien aanschuiven voor den den ingang der cinema's, lang vóór het uur, wanneer wij dans- en concertzalen, niettegenstaande al het gezaag over den duren tijd, opgepropt zien, dan komt ons in het gedacht den kreet, dien het Romeinsche volk stuurde tot den keizer: 'Wij willen slechts brood en cirkspelen; meer hebben wij niet nodig.' [...] En de jonkheid! Ja, schoon geld, ja, twee en driemaal zoveel als vroeger verdient zij op atelier en fabriek. Is het om te sparen? Is het om thuis af te geven? Neen, 't wordt verkwist in schoone toiletten, in snoeperijen, in danszalen, in drank en in vermaken.'[43] Hier was duidelijk iemand aan het woord die het niet begrepen had op de nieuwe levensstijl en terug wilde naar een 'gedroomd' agrarisch verleden. De kritiek was niet nieuw. 'Schouwburgen en al de andere plaatsen van vermaak, de letterkunde, de schilder- en de beeldhouwkunst', werkten volgens een cultuurkritische redacteur, 'allemaal samen om het slecht te verheerlijken en voort te planten.'[44] Zoals in Oostenrijk – en wellicht ook in andere landen – werd vooral het bioscoopbezoek van kinderen op de korrel genomen.

42 *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 18 maart 1905, p. 1 en *Het weekblad van Yperen en het arrondissement*, 25 maart 1905, p. 2.

43 'Brood en pleizier', *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 28 september 1912, p. 1.

44 'Verkeerde wereld', *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 29 oktober 1910, p. 1. Een gelijkaardige bezorgdheid kwam in Nederland aan de oppervlakte tijdens de Gelderse Katholiekendag in het voorjaar van 1918. Een commissie hield zich bezig met de zedelijke en maatschappelijke gevaren voor de werkman in de stad en op het platteland; de gevaren waren: drank, lectuur, bioscoop en verhouding tot andersdenkende werklieden. *Het Centrum*, 26 maart 1918. In een Aalsters blad verscheen op 9 en 16 maart 1913 een artikel met een zeer duidelijke vraagstelling: 'Is cinema zedenverlagend?' Mededeling van Jan Louies (04.08.2007).

De geciteerde Ieperse reactie vertoont opvallende gelijkenissen met de opmerking van een Oostenrijks pedagoog die in 1912 de toename van het aantal bioscopen als een 'groot zedelijk gevaar voor de kinderen' bestempelde.[45] In 's-Gravenhage (Nederland) daarentegen schaarde het college van burgemeester en wethouders zich in 1918 achter een voorstel van de bioscoopcommissie die stelde dat elke school een bioscoop moest hebben.[46] Tijdens een bespreking van het 'bioscoopprobleem', eveneens in 's-Gravenhage, werd er reeds vier jaar eerder op gewezen dat de film niet oppervlakkig behoefde te zijn en dat de bioscoop niet per definitie strijdig was met het onderwijsgebeuren.[47]

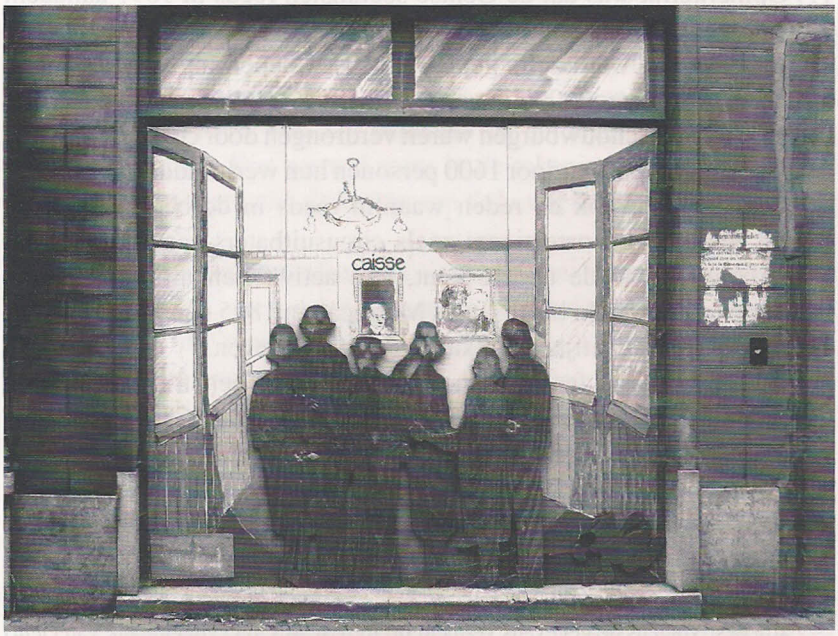

Illusieschildering van de ingang van de vroegere *Cinema Alostois*.

Foto: Liliane Debrouwer.

45 'Rond de wereld', *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 4 mei 1912, p. 1.
46 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 4 juni 1918, p. 1.
47 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 18 april 1914, p. 1.

Enkele bedenkingen ter afronding

De kritiek kwam niet alleen van huisvaders en medewerkers die zedelijk verval vreesden, de oprispingen kwamen, in België, Denemarken (Dybdahl, p. 429) en Oostenrijk, ook uit een andere hoek: theatergezelschappen en variétédirecteurs zagen hun aandeel van de vrijetijdsmarkt dalen. In zijn onderzoek naar het ontstaan van de socialistische toneelbond in Aalst verwees Boon niet alleen naar de concurrentie van de toverlantaarn en de 'phonographe', maar ook naar de film. Uit een dag- of weekblad citeerde hij de volgende opmerking over de cinematograaf, die 'levende photographiebeelden' op het doek bracht: 'Niemand is reeds in de gelegenheid geweest zulks te zien, zodat elkeen zich zal spoeden dat wonder te gaan zien.' (Boon 1965, p. 11) Opmerkelijk was dat de Gentse socialisten reeds in 1897 aandacht vroegen voor filmvoorstellingen.[48]

In Oostenrijk werd zelfs gepleit voor een beperking van het aantal filmzalen tot één per 20000 inwoners. In 1912 stelde men vast dat er 'de laatste jaren' 29 schouwburgen waren verdrongen door concurrentie met de bioscoop, en dat daardoor 1600 personen hun werk hadden verloren.[49] Dat was wellicht ook de reden waarom reeds in de beginperiode in België een aantal foorreizigers zoals circusuitbaters aan de ene kant, en herbergiers aan de andere kant, hun activiteiten uitbreidden met filmvoorstellingen. Zo baatte Jules Marrécau in 1895 een panorama uit, dat als een aantrekkelijke 'kijkkas' werd omschreven.[50]

In de allereerste fase was het bijwonen van een filmvoorstelling wellicht alleen weggelegd voor bemiddelde toeschouwers, zoals bleek uit de studie van Convents. Bij een loon van 2,40 tot 3 frank per dag was het vrijwel onmogelijk om 2 frank neer te tellen voor een toegangsgkaartje. De prijzen daalden echter vrij vlug en er waren 1ste, 2de

48 Ze namen kennelijk zeer vroeg deel aan de verzuilde organisatie van het amusementsleven en gebruikten snel een wervingstechniek die algemeen gangbaar was: affiches. Volgens de gegevens vermeld bij foto SCMS_633 (Beeldbank van Gent) die – naar verluidt – in 1911 werd genomen, liet Cinema Vooruit, zoals o.a. Cinema Nord Palace, een affiche aanplakken aan de gevel van een huis in de Braderijstraat. Op de affiche zijn echter duidelijk Tino Rossi (1907-1983) en de titel van de film herkenbaar: *Lumières de Paris* van Richard Pottier (1937). De affiche die Cinema Vooruit liet aanbrengen dateert dus uit de laatste jaren van het interbellum.

49 'Rond de wereld', *Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 4 mei 1912, p. 1. Ook in België werden variété-artiesten door de film vervangen, want 'de meeste variété-nummers met artiesten van om en bij de tien minuten [waren rond 1908] heel wat duurder, dan het huren van fims.' (Convents 2000, p. 260)

50 *Het weekblad van Yperen en het arrondissement*, 12 maart 1895 , p. 2 en 16 maart 1895, p. 2.

en 3de plaatsen, elk met een aangepast prijsniveau. Bovendien moet men, om enig inzicht te krijgen in het prijsniveau, de prijzen ook vergelijken met die van andere vermakelijkheden. De prijzen van Circus Sosman bedroegen in 1904: 1ste plaats 2 frank, 2de plaats 1 frank en 3de plaats 60 centiemen,[51] die van Circus Libot in 1899 met o.m. de voorstelling van een nieuwe pantomime: 1ste plaats 1,50 frank, 2de plaats 1 frank en 3de plaats 0,50 frank.[52] Ook de prijzen van de menagerieën bevonden zich op dat niveau.[53]

De prijzen voor een bezoek aan het circus, een menagerie en de bioscoop – voor zover ik die aangetroffen heb – werden samengevoegd in een afsluitende tabel (Bijlage), die duidelijk maakt dat de prijzen van de eerste twee soorten vrijetijdsbesteding als het ware elkaar weerspiegelden en dat het bioscoopbezoek niet duurder was dan de oudere amusementsvormen.

De prijs van andere vormen van amusement, zoals het bijwonen van een bal, was vaak vergelijkbaar met wat men voor een bezoek aan een bioscoop betaalde. Om aan een bal te kunnen deelnemen, betaalden mannen 1,50 tot 2,50 frank en vrouwen 0,75 tot 2,00 frank, al waren er ook goedkope dansgelegenheden waarbij men door het orgel of orkestrion (in Ieper in de Zaal der Beurs en het Café d'Anvers) werd meegesleept.[54] Op het platteland was het dansen – een amusementsvorm die vooral tijdens de kermisperiode voorkwam – 'de nachtmerrie der dorpspastoors.'[55] Ook de prijs voor het bijwonen van een toneelvoorstelling was relatief hoog: in de periode 1906-1912 bedroeg de toegangsprijs voor voorstellingen van De Vlaamsche Ster in Ieper 1,00 tot 2,00 frank voor een 1ste plaats, 0,50 tot 1 frank voor een 2de plaats en 0,50 frank voor een 3de plaats.[56] In Aalst was het bijwonen van een toneelvertoning van de socialistische toneelbond net voor de eeuwwisseling beduidend goedkoper, maar na 1900 waren er 'niet heel veel liefhebbers, die 50 centiemen of 1 frank teveel h[add]en om elke zondagavond naar alleenspraken te luisteren.' (Boon 1965, p. 18)

In vergelijking met de lonen was de prijs aanvankelijk relatief hoog, maar hij heeft de ontwikkeling van het bioscoopbezoek – alleszins op lange termijn – nauwelijks afgeremd. Die vaststelling geldt niet in alleen

51 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 30 juli 1904, p. 2.
52 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 4 maart 1899, p. 2.
53 Voor een bespreking van het verschijnsel menagerie zie De Poorter, p. 120-128.
54 *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 22 februari 1902, p. 3, *La lutte-De strijd*, 18 februari 1899, p. 2, *De Weergalm*, 2 maart 1905, p. 3 en *Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 28 juli 1900, p. 3.
55 'Kermis op den buiten', *De Toekomst*, 18 mei 1890, p. 1.
56 *De Weergalm*, 25 oktober 1906, p.3, 29 augustus 1907, p. 2, 17 november 1910, p. 2 en 17 oktober 1912, p. 2.

voor steden als Brussel en Antwerpen, maar ook voor pronvinciesteden als Aalst en Ieper. In Ieper waren de prijzen in de jaren twintig van vorige eeuw – in vergelijking met de prijzen in de 'pioniersperiode' – fel gestegen, maar ook andere goederen en diensten waren inmiddels duurder geworden. In 1923 kon men in Lapiere's Zaal *The mark of Zorro* (1920) met Douglas Fairbanks sr. (1883-1939) gaan bekijken voor 1,50 frank, 2,00 frank of 3,00 frank.[57] Kinderen werden inmiddels ook meer en meer aangesproken en zij konden op donderdagnamiddag de film met Fairbanks gaan bekijken voor 1,00 frank. Omnia hanteerde in april 1927 vier prijscategorieën: 1,65 frank, 2,00 frank, 2,50 frank en 3,00 frank.[58] Twee jaar later werden voor een avondvullend programma – waaronder de film *Die tolle Lola* (1927) met Lilian Harvey (1907-1968) – de prijzen opgetrokken tot 1,75 frank, 2,00 frank, 2,75 frank en 3,75 frank. Tegelijkertijd adverteerde men voor een bal met accordeon (toegangsprijs 1,50 frank).[59]

Het protest van de cultuurpessimisten werd bijna stilzwijgend van tafel geveegd en nieuwe namen – Fairbanks, Harvey, Chaplin, enz. – werden in het collectief geheugen van hele generaties gegrift, maar dat is weer een ander aspect van de filmgeschiedschrijving. In januari 1923 konden de Aalsterse filmfans in de Zaal Americain de 'wonderbare actris' Lillian Gish (1893-1993) in *Way down East* (1920) van D.U Griffith gaan bekijken, en een week later was 'de vermaarde en welgekende actris' Pola Negri (1897-1987) de blikvanger in de film *Das Martyrium* (1920). Ook Maciste – een imponerende figuur waarover mijn vader heel vaak vertelde – kon worden bewonderd op het doek van Zaal Americain. De rol van Maciste werd vertolkt door Bartolomeo Pagano (1878-1947). In 1923 werd *Maciste in vacanza* (1920, *Maciste op vacantie*) vertoond.

Dat de filmbeleving ook in Aalst reeds vroeg nieuwe fenomenen in het leven riep werd door Louis Paul Boon vastgelegd in *Pieter Daens*: 'Wat echter massa's en massa's volk lokte was [de] bioscoop [van de socialisten]. 'Cinema Pathé' had het hart der fabrieksjeugd veroverd. Aan de ingang der cinemazaal was men verplicht de rijen aanschuivenden een drukwerkje in de handen te stoppen: 'Men wordt dringend verzocht in alle kalmte aan te schuiven, geen overrompeling te veroorzaken, en niet boven op de stoelen te staan. Het is ook ten strengste verboden te roken.' Maar overrompelen deed men toch, en

57 *Het Ypersche – La région d'Ypres*, 2 juni 1923, p. 16.
58 *Het Ypersche – La région d'Ypres*, 2 april 1927, p. 16.
59 *Het Ypersche – La région d'Ypres*, 23 februari 1929, p. 16.

hierom schakelde men nog een vertoning méér in: een om drie uur in de zondagmiddag, aan 15 en 30 centiem, een om zes uur en een om negen uur, aan 30 en 50 centiem. De orgelbals der negentiende eeuw verloren alle belangstelling bij de fabrieksjeugd. De cinema der twintigste eeuw had ze verdrongen.'[60] Het was toen 1910 – meer dan vijftien jaar vóór de jeugd van Ieper op donderdagnammidag naar de Zorrofilm met Douglas Fairbanks kon gaan kijken – en nieuwe wonderen, weldra sterren, veroverden de droomwereld van generaties die amper hun geboortestreek hadden verlaten.

De snelle maatschappelijke verworteling van de filmexploitatie en -beleving blijkt wellicht nog het best uit de aanwezigheid van een bioscoop in het interneringskamp van Harderwijk (Nederland) waar tijdens de Eerste Wereldoorlog heel wat Belgen verbleven. Toen een vermindering van het broodrantsoen werd aangekondigd, bezetten de geïnterneerden o.m. de bioscoop.[61] Ook in zeer moeilijke omstandigheden was de zaal met het witte doek niet meer weg te denken en niemand had toen durven of kunnen voorspellen dat het bioscoopavontuur ongeveer een halve eeuw later door een zware crisis zou worden getroffen.

R. J. van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

60 L.P. Boon, *Pieter Daens. Of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht*, Amsterdam, De Arbeiderspers/Querido, 1971, p. 543-544.
61 *Het Centrum*, 4 maart 1918.

Bijlage: Prijzen van kermisattracties en filmvoorstellingen

Attractie	Jaar en krant	1ste plaats	2de plaats	3de plaats
Menagerie de Mlle. Pauline Strasburgher	*De toekomst*, 25 februari 1866, p. 4	0.50 frank	0.25 frank	-
Colyseum Buiron (Geschiedkundig en dramatisch museum)	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 5 maart 1887, p. 5.	0.50 frank	0.30 frank	-
Groote Fransche-Russische Menagerie	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 12 maart 1892, p. 3	1.00 frank	0.50 frank	0.30 frank
Menagerie Camillus	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 9 maart 1901, p. 3	1.50 frank	1.00 frank	0.50 frank
Groote Menagerie Bostock	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 7 mei 1904, p. 3	1.50 frank	0.75 frank	-
Eden Menagerie	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 18 maart 1905, p. 3	0.50 frank	0.30 frank	0.20 frank
Cirk Vandermeulen	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 10 augustus 1895, p. 2.	1 frank	0.50 frank	0.30 frank
Circus Libot	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 4 maart 1899, p. 2.	1.50 frank	1.00 frank	0.30 frank
Circus Sosman	*Het Weekblad van Yperen en het Arrondissement*, 30 juli 1904, p. 2.	2.00 frank	1.00 frank	0.60 frank
Eugène Viaene (film)	*Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement*, 25 september 1909, p. 2.	0.60 frank	0.40 frank	0.30 frank
Central Cinema	*Recht en Vrijheid*, 31 december 1911	1.00 frank	0.40 frank	0.30 frank

MAGISTER EGIDIUS VAN BRUGGE EN DE NINOOFSE ABDIJ

Dirk VAN DE PERRE

Egidius van Bredene, Brugge, Spermalie

Over de identiteit magister Egidius van Brugge bestaan er heel wat misverstanden. Die zijn in het leven geroepen door Antonius Sanderus. Toen hij in zijn *Flandria illustrata* (1644) de geschiedenis van de cisterciënzerinnenabdij van Spermalie nabij Brugge schreef, had hij het over de stichter meester Egidius van Brene, proost van het Sint-Salvatorkapittel van Harelbeke en kanunnik van Sint-Donatiaan te Brugge.[1] Hij was kanselier van Vlaanderen en telg uit het adellijke geslacht van de heren van Braine. Zijn vader Henri de Braine was kastelein van Binche in het graafschap Henegouwen. Egidius overleed op vijf december 1270 en ontving een praalgraf in de kerk van Spermalie. Sanderus steunde zijn relaas op een tekst uit een kroniek van het archief van de abdij van Spermalie, die hij ontvangen had van dom Bernardus Bottyn, abt van Ter Duinen. Deze biografische gegevens werden nog hernomen in 1926 in het bekende werk van Canivez over de cisterciënzerorde in België.[2]

In 1942 nam prof. Egied Idesbald Strubbe de figuur van Egidius van Braine opnieuw onder de loupe.[3] Hij toonde op basis van uitgebreid archiefonderzoek aan dat de biografische gegevens die Sanderus gepubliceerd had, grotendeels foutief waren. Egidius van Brene/Braine bleek namelijk Egidius van Bredene te zijn. Hij was afkomstig van Bredene uit een niet-adellijk geslacht, maar wist zich als intellectueel begaafde clericus vanaf 1224 op te werken in de grafelijke kanselarij.

1 A. SANDERUS, *Flandria illustrata* II, Den Haag, 1732, p. 124-125.
2 J.M. CANIVEZ, *L'ordre de Cîteaux en Belgique des origines (1132) au XXme siècle*, Chimay, 1926, p. 430-433.
3 E.I. STRUBBE, *Egidius van Breedene (11…-1270), grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij van Spermalie. Bijdrage tot de geschiedenis van het grafelijke bestuur en van de Cisterciënzer Orde in het dertiende-eeuwsche Vlaanderen*, Gent, 1942.

Eerst was hij zegelbewaarder, nadien ontvanger en vervolgens raadsheer. Hij werd een vertrouwenspersoon van gravin Margareta van Constantinopel. Hij bemiddelde in talrijke conflicten als grafelijk scheidsrechter en werd ook door derden vaak als bemiddelaar gevraagd. In 1253-1254 werd hij samen met de bisschop van Kamerijk, Nicholaus van Fontaines, door Margareta van Constantinopel op diplomatieke missie naar Rome gestuurd om bij de Romeinse Curie te bemiddelen over het interdict dat de paus over het Vlaamse grondgebied had uitgesproken. Dit was het hoogtepunt, maar ook het keerpunt in zijn diplomatieke carrière. Omdat de resultaten van zijn missie te mager uitvielen, trok hij zich nadien meer en meer terug in zijn huis bij de abdij van Spermalie nabij Brugge.

Parallel met zijn ambtelijke loopbaan verwierf hij kerkelijke prebendes, die hem inkomsten en een hoge sociale status bezorgden. Hij werd al vrij vlug kanunnik van het Sint-Pieterskapittel van Rijsel, waar hij een huis had, en van het Sint-Donatiaankapittel te Brugge. In 1241-1242 werd hij proost van het Sint-Pieterskapittel van Dowaai. Hij had een grote voorliefde voor de cisterciënzerorde. Hij begunstigde de abdij van Ter Doest, [4] maar vooral het cisterciënzerinnenklooster van Spermalie.[5]

Deze cisterciënzerinnenabdij, gesticht in 1200 bij een kapel te Slijpe, werd aanvankelijk *Nieuwlandt* genoemd. Het klooster was op een ongeschikte plaats gehuisvest en het was magister Egidius van Bredene, die zijn domein Spermalie dat hij te Sijsele verworven had, ter beschikking stelde en daar in 1241 de monialen van Slijpe herhuisvestte. Spermalie werd voor de oudere Egidius zijn geliefkoosde verblijfplaats. Hij bleef de economische belangen van het klooster, dat van hem de naam *Nieuw Jerusalem* ontving, behartigen tot aan zijn dood in 1270. Hij werd in het koor van de abdijkerk begraven en kreeg er een praalgraf dat in 1578 verwoest werd.

De zeer gedocumenteerd studie van Strubbe leert ons hoe voorzichtig we moeten omspringen met historische informatie uit de tweede hand, vooral als vermoedens en fantasie zich vermengen met elementen uit

4 Hij was een kleine verzamelaar van handschriften en liet aan Ter Doest een manuscript na van Hugo van Saint-Cher met commentaar op Jesaja en op de Brieven van Paulus. Op het handschrift staat volgende notitie: *ex dono domini Egidii de Spaermalgen, prepositi sancti Petri Duacensis, canonici beati Donatiani Brugensis* (A. HOSTE, *De handschriften van Ter Doest*, Steenbrugge, 1993, p. 103).

5 Voor de bewogen geschiedenis van deze cisterciënzerinnenabdij zie E.I. STRUBBE en L. MILIS, *Abbaye de Spermalie, à Slijpe, puis à Sijsele, ensuite à Bruges*, in: *Monasticon belge*, III,2, p. 447-478. Het klooster van Spermalie te Sijsele werd tijdens de geuzentijd verwoest. Het klooster is in de 17de eeuw heropgebouwd binnen de muren van de stad Brugge in een refugehuis van de Duinenabdij.

de werkelijkheid en zo een nieuwe werkelijkheid creëren, zoals de figuur van Egidius van Braine![6] Strubbe verzamelde alle documenten in verband met Egidius van Bredene, die zich op latere leeftijd meestal Egidius van Brugge of Egidius van Spermalie noemde. Dat de naam van Egidius van Bredene ook in drie archiefstukken van de abdij van Ninove vermeld wordt, is aan zijn aandacht ontsnapt. Mijn recente studie van het Ninoofse kapittelboek bracht me op het spoor van de relaties van Egidius van Brugge met de Ninoofse abdij.[7]

De drie Ninoofse vermeldingen

De eerste vermelding staat in een oorkonde van 1256 (n.s.). In de tekst beëindigt zuster Ida, *magistra* van het Sint-Janshospitaal te Brussel een conflict met de Ninoofse abdij over tiendrechten op een weide op het grondgebied van de Ninoofse parochie. De Ninoofse abdij had het conflict voor de officiaal van het bisdom Kamerijk gebracht. Twee eerbiedwaardige mannen werden als bemiddelaars in het conflict aangezocht: enerzijds *Egidii de Brugis, prepositi Sancti Petri Duacensis*, anderzijds *magistri Thome de Maghlinia, canonici Cameracensis*.[8] Zij bekrachtigden mee de overeenkomst met hun zegel: Thomas van Mechelen trad op als *provisor* van het Brusselse hospitaal. Egidius van Brugge, proost van Sint-Pieter van Dowaai, was door de Ninoofse abdij gevraagd om haar belangen te Kamerijk te behartigen. Hoe Egidius met Ninove in contact is gekomen is niet geweten. Twee sporen kunnen een aanduiding geven. De reis van Egidius in 1253-1254 met de bisschop van Kamerijk naar Rome, maakte hem met de Kamerijkse officialiteit vertrouwd en zijn bemiddeling in 1252/1253 in een conflict tussen de abdijen van Ter Duinen en Drongen maakte zijn naam als scheidsrechter bekend in premonstratenzer middens.[9]

De tweede vermelding staat in verband met de eerste. In een niet gedateerde tekst, die in 1256 kort na de oorkonde van magistra Ida moet gesitueerd worden en die is aangebracht in het Ninoofse kapittelboek, bevestigen abt en abdij dat ze aan Egidius van Brugge de *confraternitas*

6 De informatie van Sanderus steunde op een zeventiende-eeuwse notitie in een necrologium en een kroniek van de abdij van Spermalie,waar men het had over Gillis de Brene en waarin Brene met Braine gelijkgesteld wordt (STRUBBE, *Egidius van Breedene*, p. 143).

7 D. VAN DE PERRE, *Het kapittelboek (1185-1652) van de Ninoofse abdij*, in: *Analecta Praemonstratensia*, jg. 83, 2007 (te verschijnen).

8 Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, Praemonstratensia, Abdij Ninove, nr. 2, fol. 18 en 18vo (uitgegeven door J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, Brussel, 1841, p. 913-914).

9 STRUBBE, *Egidius van Breedene*, p. 227.

verlenen omwille van zijn verdiensten in een zaak die hij voor de abdij belangloos behartigd had. Egidius wordt deelachtig aan alle gebeden van de abdij, zoals een eigen kloosterling, en zijn naam zal bij het overlijden ingeschreven worden in het *necrologium* zodat op zijn sterfdag jaarlijks een dodenofficie zal worden gehouden: *Quod virum venerabilem magistrum Egidium de Brugis, prepositum ecclesie Sancti Petri de Duaco, qui negotium ecclesie nostre solius divine miserationis intuitu pia devotione fideliter et efficiaciter permovit, in confratrem sicut dignum est, recepimus.*[10] Ongetwijfeld werd Egidius door de Ninoofse abdij hiermee beloond omwille van zijn tussenkomst in het conflict met het Brusselse Sint-Janshospitaal.

De derde vermelding vinden we uiteraard terug in het *necrologium*. Op de dag van 6 december staat geschreven: *et magistri Egidii sacerdotis et prepositi de Sparmalge, quibus debemus officium.*[11] Hier wordt hij vermeld als magister Egidius van Spermalie priester en proost. De associatie van het klooster van Spermalie met zijn persoon was bij zijn dood in 1270 zo groot geworden, dat hij noch als Egidius van Brugge, noch als proost van Dowaai vermeld wordt.

Nieuwe elementen

De drie Ninoofse teksten brengen enkele nieuwe elementen aan het licht. Vooreerst blijkt dat de diplomatieke actieradius van Egidius zich eveneens (maar wel uitzonderlijk) tot het bisdom Kamerijk uitstrekte. Vervolgens levert ons het Ninoofse *necrologium* 6 december over als de dag van zijn overlijden. Dit is de oudst bewaarde en tevens eigentijdse notitie van zijn sterfdag. Daarmee bevestigt de Ninoofse tekst de dag die ook in het *necrologium* van het Sint-Donatiaankapittel en het Sint-Pieterskapittel van Rijsel genoteerd staat. In het document dat de abt van Ter Doest had overgeschreven en dat door Sanderus is overgenomen, is de sterfdag 5 december. Strubbe volgt die datum en geeft voorrang aan dit gegeven uit het 17de-eeuwse necrologium van Spermalie boven de datum die is aangereikt door de kapittels van Brugge en Rijsel, omdat het in de laatste twee gevallen om latere kopieën van oudere *necrologia* gaat.[12] Ninove geeft aan de datum van 6 december opnieuw meer geloofwaardigheid. Ten slotte bevestigt het Ninoofse document

10 Rijksarchief Beveren, Abdij Ninove, nr 8, fol. 138vo (voor de tekstuitgave zie: VAN DE PERRE, *Het kapittelboek*).
11 Ibidem, fol. 133vo.
12 STRUBBE, *Egidius van Breedene*, p. 140-147.

dat Egidius van Bredene priester was: *sacerdotis et prepositi*. Strubbe schreef dat uit geen enkel document bleek dat Egidius priester was, waaruit hij de conclusie trok dat hij dit inderdaad niet geweest is.[13] Het Ninoofse *necrologium* geeft nu een duidelijk en betrouwbaar bewijs van het tegendeel.

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

13 Ibidem, p. 101: "Geen enkele bron laat toe te zeggen dat Egidius priester is geweest, het tegendeel is waarschijnlijk."

LIJST VAN DE BESCHERMENDE EN STEUNENDE LEDEN 2007

Beschermende leden (33 € of meer)

Aalst, Mevr. Backaert Olivier
Aalst, Cherretté-De Block
Brakel, De Lange Sylvain
Denderwindeke, Callebaut Antoine
Erembodegem, Van Bockstaele Marc
Hofstade, Gielens Marc
Hofstade, Ondernemingen Jan De Nul
Meerbeke, Mattens – Duville William & Lut
Meerbeke, Smet – Blancke Robert
Merelbeke, Van Acker K. G.
Ninove, De Saedeleer Eric
Ninove, Scheerlinck Hans
Opwijk, De Cooman Gaston
Zottegem, Van Bockstaele Geert

Steunende Leden (22 € of meer)

Aalst, De Ridder E.
Aalst, D'Herdt Danny
Aalst, Eeman Rodolphe
Aalst, Geeroms Luc
Aalst, Gheeraerdts Gustaaf
Aalst, Haezaert Johan
Aalst, Mertens Luc
Aalst, Sallet J.
Aalst, Bibliotheek St.-Jozefscollege
Aalst, Temmerman Willy
Aalst, Van De Maele G.
Aalst, Van Nieuwenborgh Gracienne
Aalst, Vernaeve – Siau Wilfried
Aspelare, De Latte Guido
Berlare, Thibau V.
Brugge, Hendrickx Dirk
Brussel, Courteaux Willy
Brussel, Galle Eliane

Denderleeuw, Couck Georges
Denderleeuw, De Ridder Marcel
Denderwindeke, Vande Winkel Georges
Diest, Jacobs Roger
Elene, Janssens Joël
Erembodegem, Claus G.
Erembodegem, Daelman Marcel
Erpe-Mere, De Boeck Dirk
Geel, Tanghe Christine
Geraardsbergen, De Chou Freddy
Geraardsbergen, Van Bockstaele Raf
Geraardsbergen, Van Der Maelen Pascal
Geraardsbergen, Van der Mynsbrugghe Koen
Gijzegem, Vanderhaegen Joseph
Grimminge, Pauwels Et.
Hofstade, Lievens Johan
Hove, Van Bockstaele Paul
Koksijde, Uyttendaele Roger
Kortenberg, Schollaert J.M.
Lede, Buys Jean-Claude
Lede, De Nijs Jan
Lede, Van Langenhoven Bart
Meldert, Robijns Luc
Melle, Vander Poorten Filip
Nieuwerkerken, De Schryver Fredy
Nieuwerkerken, De Sloover Marcel
Ninove, Cassimons Joseph
Ninove, Van Breusegem P.
Ninove, Van de Perre Rik
Ninove, Vande Winkel Wouter
Ogy, Vanderpoorten Willy
Pollare, Pletinckx Jean Paul
Pollare, Van de Perre Dirk
Schendelbeke, Cock Marcel
Schoonaarde, Willems Hubert
Sint-Amandsberg,Timmermans Paul
St.-Gillis-Dendermonde, Cordemans Antoon
St.-Lievens-Esse,Van Langenhove Roger
Viane, Martens Rolande
Vorst-Brussel, Van Lil Elisabeth
Wichelen, Haerens Herman

Vernieuwing lidgeld en abonnement voor 2008

€ 17 gewoon lid € 25 steunend lid € 35 beschermend lid

te storten op rk. 393-0303276-46
Geschiedkundige vereniging Het Land van Aalst
Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst

De lijst van steunende en beschermende leden wordt in nr. 4 van de jaargang afgedrukt.
Nieuwe leden ontvangen gratis de gekleurde Sanderuskaart (1644) van het Land van Aalst (af te halen bij een van de bestuursleden).

Maak het ons administratief gemakkelijk. Stort onmiddellijk uw bijdrage met het in het tijdschrift toegevoegd overschrijvingsformulier. Het lidmaatschap wordt verondersteld door te lopen tenzij het schriftelijk, telefonisch of per e-mail wordt opgezegd.

Het aantal steunende en beschermende leden groeit. Dat is een verheugende vaststelling en een bewijs dat heel wat leden ons tijdschrift erg appreciëren. We danken die leden en blijven op hun steun rekenen om ons hoofd financieel boven water te houden

We bestaan in 2008 60 jaar. 2008 wordt een feestjaar. We plannen in het najaar de gekleurde uitgave van de Van Deventerplannen (ca. 1560) van Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Samen met de Horenbaultkaart van 1596 (uitgegeven in 1988), de Sanderuskaart van 1644 (uitgegeven in 1998) zullen we zo de drie voornaamste oude kaarten van het Land van Aalst en zijn steden hebben gepubliceerd. Wie in 2008 lid van de vereniging is, zal de Van Deventerkaarten gratis ontvangen. Een reden te meer om lid te blijven of om nieuwe leden aan te brengen.

Ons tijdschrift wordt alom geprezen om zijn kwaliteit. Auteurs vinden nog altijd de weg naar ons blad. Onze toekomst lijkt verzekerd. Toch zijn er ook punten van onzekerheid. Wat zal met de privatisering van de post de prijs worden om een tijdschrift met een beperkte oplage als het onze te versturen? Ons lidgeld bleef zes jaar ongewijzigd. Nu zijn we, om niet verlieslatend te zijn, gedwongen om een kleine prijsverhoging door te voeren. We willen ook nieuwe wegen van communicatie bewandelen en een data-bank van e-mailadressen opbouwen van de leden en van geïnteresseerden. Dat zal ons toelaten op een soepele en goedkope manier berichten naar de leden te versturen. Al bij al kijken we met vertrouwen naar de toekomst.

Het bestuur

INHOUDSTAFEL - JAARGANG LIX - 2007

Artikelen

E. HERWEGE, Gewezen wezen. Weeskinderen in het laatmiddeleeuwse Aalst. Deel I: De houdenisse 3-46

D. VAN DE PERRE, De heren van Ninove vanaf Gerard III van Grimbergen tot Jan van Namen (1180-1296) 47-67

W. VERLEYEN, De Aalsterse musicus en musicoloog Stephan De Jonghe (1902-1933) en de Abdij van Affligem 68-80

R. VAN ELSLANDE, De laatgotische kunst in het graafschap Vlaanderen ten oosten van de Schelde 81-160

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst 2006 (met aanvullingen uit vorige jaren) 161-226

K.G. VAN ACKER, De gemeentenamen eindigend op –seli/sali versus die op –hem/gem, getoetst aan de Merelbeekse situatie 227-234

B. VAN LANGENHOVE, Laatgotische kunst in Lede 235-237

E. HERWEGE. Gewezen wezen. Weeskinderen in het laatmiddeleeuwse Aalst. Deel II: De voogdij 241-280

R.J. VAN DE MAELE, Omtrent de eerste filmvoorstellingen in Aalst en Ieper 281-302

D. VAN DE PERRE, Magister Egidius van Brugge en de Ninoofse abdij 303-307

Signalement

DECAVELE Johan, DE MAEYER Jan, QUAGHEBUER Patricia en TRIO Paul, De Oude Abdij van Drongen. Elf eeuwen geschiedenis, Leuven, 2006. 238-240

Mededelingen

Lijst van de beschermende en steunende leden 2007 308-309

Vernieuwing abonnementen 2008 310

Inhoudstafel Jaargang LIX - 2007 311-312

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5
Volledige jaargang: € 16

Niet alle jaargangen en nummers zijn nog in voorraad.

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Kaarten van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk:
- Horenhault (1596), 1988: € 24
- Sanderus, 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst

DE RIEMAECKER printing BVBA

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

E. HERWEGE
Gewezen wezen. Weeskinderen in het laat-middeleeuwse Aalst. II. De voogdij 241-28

R.J. VAN DE MAELE
Omtrent de eerste filmvoorstellingen in Aalst en Ieper 281- 302

D. VAN DE PERRE
Magister Egidius van Brugge en de Ninoofse abdij 303-307

Lijst van de beschermende en steunende leden 2007 308-309

Mededeling 310

Inhoudstafel jaargang 2007 311-312

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare